

Tartu Ülikooli avatud ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo õppetool

Merike Värs

Võru linna asutamine maakonnalinnana

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof Mati Laur

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
Historiograafia	5
Arhiivimaterjalid	5
Kirjandus	6
1. Katariina II reformid ja asehalduskorra kehtestamine	9
2. Sobiva maakonnakeskuse otsingul	13
3. Vana-Koiola halduskeskusena	16
4. Võru linn maakonnakeskusena	20
4.1. Võru määramine maakonnalinnaks	20
4.1.1. Võru linna asupaigast	23
4.2. Võru linna planeerimine	26
4.3. Võru linna esimesed plaanid	27
4.4. Võru ehitamise algusaastad	30
4.5. Võru valitsemine linna algaastail (1784-1789)	33
4.6. Võru linna esimesed kodanikud	36
Kokkuvõte	39
Kasutatud allikad ja kirjandus	41
Zusammenfassung	45
LISAD	48
Lisa 1. Katariina II ukaas 14. juunist 1784, milles tunnistatakse soodsaks Võru mõisa ostmise kavatsus maakonnalinna rajamiseks.....	49
Lisa 2. Keisrinna korraldus 6. juulist 1784 kindralkuberner krahv Browne'ile osta Võru mõis 57 000 hõberubla eest parun Mengdenilt riigile.	50
Lisa 3. Riia asehaldusvalitsuse publikatsioon 10. augustist 1784 uue maakonnalinna asutamisest Võrru ja Koiola kreisi ümbernimetamisest Võru maakonnaks.	51
Lisa 4. Publikatsioon Katariina II käsust uue kreislinna Võru väljaehitamise ja linna sisekorra korraldamise kohta 26. oktoobrist 1784.....	52
Lisa 5. Kreisi maamõõtja Bohmi poolt 1784. aastal koostatud linnaplaan.....	53
Lisa 6. Riia kubermangumaamõõtja Carl von Bronserti Võru linna plaan.....	54
Lisa 7. Võru kohtumaja eestvaade.	55

Sissejuhatus

Võru linna rajamise lugu erineb tekkelooliselt tavapärasest asula linnaks kujunemise loost. Kui loomulikult arenedes tekkisid linnad muinaslinnuste lähedusse, sadama- või kauplemiskohtadesse, mis asusid enamasti liiklusteede sõlmpunktides, siis Võru on tekkinud peaaegu tühjale kohale.

Võru maakonna¹ loomise ja uue maakonnavalitsuse asutamise aluseks sai keisrinna Katariina II valitsemise ajal läbi viidud haldusreform. Eesti ajaloos tuntakse nimetatud reformi asehalduskorra kehtestamisena, mis tulenes 1775. aasta kubermanguseaduse rakendamisest Balti kubermangudes.

Sageli soovitakse näha ja näidata Katariina II erilist seotust linnaga, kuid Võru asutamine seostub valitsejannaga eelkõige kujundlikus tähenduses. Korraldus moodustada Tartumaa lõunapoolsest osast uus maakond (kreis) ning rajada sinna maakonnavalinn anti kindralkuberner Browne'ile. Võru linna asukoha valiku ja rajamisega praegusele asualale käivad kaasas mitmed legendid. Tekkinud on nad eelkõige seetõttu, et algselt Vana-Koiolasse rajatama pidav uus linn otsustati hiljem hoopiski Võru mõisa aladele asutada.

Võib väita, et Võru on Eesti ainus Katariina II valitsemisajal „paberil asutatud linn,” sest 1783. aastal linnaõigused saanud Paldiskis oli juba varem olemas sadamakindlus ja väike alevik.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on anda ülevaade ning leida vastuseid Võru linna asutamisega seotud küsimustele. Autor tugineb varasematele uurimustele ning Eesti Ajalooarhiivis leiduvatele algallikatele.

Töö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis kirjeldatakse lühidalt Katariina II reforme ja asehaldusaega, sest tulenevalt just nendest ümberkorraldustest tekkis otsene vajadus uue maakonna ja selle keskuse järgi Tartumaa lõunaosas.

Teises peatükis vaadeldakse tegureid, mis võisid mängida rolli uue maakonnavalitsuse asukoha valikul.

Kolmandas peatükis käsitletakse vastloodud maakonna ja selle esialgseks keskuseks kavandatud Vana-Koiolaga seotud probleemistikku. Otsitakse vastust küsimustele, miks loobuti määratud kohale linna väljaehitamisest ning kas halduskeskusele seadusega ette nähtud institutsioonid tegutsesid.

¹ Kuni 1784. aastani Koiola maakond.

Neljandas peatükis tuleb lähemalt vaatluse alla otsus rajada linn Võru mõisa aladele ning tuuakse ära, mida on erinevad autorid eri ajastutel arvanud linna ehitamiseks valitud asupaigast. Püütakse vastata küsimusele, kas linn on arenenud tänu soodsale asendile või on looduslikud olud ja asukoht pigem arengut pidurdav tegur. Vaadeldakse linna tekke õiguslikke aluseid. Alapeatükkides kirjeldatakse Võru linna esimesi plaane, Võru linna planeerimist maastikul ja ehitamise algust ning uuritakse, kas vastrajatud kreisilinna haldus vastas uuele seadusele ning kes olid linna esimesteks kodanikeks.

Autor soovib tänada käesoleva bakalaureuse töö juhendajat professor Mati Lauri nõudliku ja üliõpilast innustava juhendamise eest. Siiras tänu Arthur Ruusmaale ja sõbralikule Võrumaa Muuseumi perele, kelle heatahtlik suhtumine ja vastutulelikkus töö valmimisele kaasa aitasid. Südamlikud tänusõnad kuuluvad Uuno Ojalale, kes õpetajameisterlikkusega tutvustas arhiivitöö põhitõdesid ning avas ukse käsikirjalise gooti kirja põnevasse maailma.

Historiograafia

Arhiivimaterjalid

Võru linna asutamise kohta leiab enam materjali Eesti Ajalooarhiivi Liivimaa kubermanguvalitsuse fondist (f 297), kus leidub kubermanguvalitsuse mitmesuguseid korraldusi maakondadele, politseimeistritele, renteidele, kohtuasutustele jne.

Mahukast Võrumaa rentei fondist (f 530) on käesoleva uurimistöö tarvis vaadeldud aruandeid ja andmikke vastrajatud maakonna maksulaekumiste kohta, kirjavahetust rentmeistrite ja renteide töökorraldusest, renteide revideerimisest ja maksuarvestusest, samuti raamatupidamisraamatuid: riigitulude laekumise ja väljaminekute, kassa sissetulekute ja väljaminekute kohta (tulu- ja kululiikide kaupa). Kohtutoimikud linna rajamisega seotud teemasid ei kajasta, küll aga saab korralduste registreerimise kuupäeva ja asukoha järgi näidata asutuse paiknemise aega ja kohta. Samal eesmärgil vaadeldi asehalduskorra-aegseid Võru Kreisikohtu (f 281) ning Võru Alammaakohtu (f 288) arhiivifondi kohtutoimikuid.

Riia kindralkubernerite fondist (f 279) ning Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite fondist (f 291) kasutati toimikuid asehalduskorra sisseviimise kohta, ukaase ja patente seoses Võru linna rajamisega.

Tartu rentei fondist (f 529) leidis autor ukaase ja publikatsioone Võru rajamise ning kreisirentei üleviimise kohta Koiolast Võrru.

Liivimaa Maanõunike Kolleegiumi fondist (f 909) pärineb kindralkubernerite allkirja ja dateeringuga linnaplaan, mille järgi hakati uut maakonnalinna rajama. Võru linna esimene kaart on Läti Riiklikust Ajalooarhiivist (f 6828).

Eesti ala valitsemist on kujundanud keskvalitsuse ukaasid ja provintsiaalvõimude patendid.² Tähtsaimad neist on suur üldine seadustekogu „Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj Imperii”³, mis haarab tähtsamaid seadusandlikke akte, sisaldab jooniseid ja

² Mati Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710-1783). Tartu 2000, lk 24.

³ Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj Imperii s 1649 g. Sankt-Peterburg 1830. Edaspidi viidetes PSZ.

registreid.⁴ Antud töös kasutati nimelisi ukaase Riia kindralkubernerile seoses asehalduskorra kehtestamisega Balti kubermangudes.⁵

Võrumaa Muuseumi arhiivikogus leidub linna asutamisajast eelkõige koopiaid teiste muuseumide ja ajalooarhiivi arhivaalidest.

Muuseumis on üleval püsinäitus Võrumaa ajaloost (esiajast kuni 1940. aastateni), kus kajastub ka Võru maakonna ja linna asutamine.

Kirjandus

Võru linna ajalugu on pakkunud huvi nii ajaloolastele kui kodu-uurijatele. Suuremaid ja põhjalikumaid kokkuvõtteid ja kirjeldusi Võru ajaloost ja arengust on välja antud seoses linna 100., 150. ja 200. aastapäeva juubelite tähistamisega.

Esimene kokkuvõtlik käsitlus Võru linnast pärineb August Wilhem Hupeli 1789. aastal avaldatud ajaloolis-statistilisest väljaandest „Die Gegenwärtige Verfassung der Rigischen und Revelschen Statthalterschaft”.⁶ Autor kirjeldab lühidalt linna looduslikke olusid, linna rajamist ning annab ülevaate elanike sotsiaalsest ja erialasest jagunemisest 1787. aasta seisuga. Vastrajatud halduskeskuse kirjelduse lõpetab Hupel mõttega, et linna rajamine toob kogu piirkonnale ainult kasu.⁷

Võru 100. aastapäeva tähistamisega seoses on linna sünniloo ja ülevaate ajaloost kirja pannud Võru pastor Heinrich Struck. Oma raamatut „Zum Gedächtnis der Feier des 100-jährigen Bestehens Werro's” alustab autor linna asukoha kirjeldusega ning viib selle esiajaloo tagasi Tartu piiskopi Hermann'i ehitada lastud Kirumpää lossile. Edasi kirjeldab Struck Võru rajamist, toetudes arhiivimaterjalidele, seadusandlikele aktidele ja mälestustele. Võru arenguloos antakse algallikatele tuginev detailiderohke ülevaade linna planeerimise ja asutamise korraldamisest ning jõutakse kronoloogiat järgides välja 1884. aastasse. 100. aastapäeva pidustustel tunnustatakse linna arenguloos oluliste inimeste tööd ning vaadatakse tagasi kõikvõimalikele raskustele (üleujutused, nälg, põlengud), mida linn on pidanud saja aasta jooksul üle elama.⁸

⁴ Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koostanud Lea Leppik. Toimetuskolleegium: Enn Küng, Kersti Lust, Tõnu-Andrus Tannberg. Tartu 2003, lk 23.

⁵ PSZ s 1649 g. Tom XXI 1781-1783. Sankt-Peterburg 1830.

⁶ August Wilhelm Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung der Rigischen und Revelschen Statthalterschaft: zur Ergänzung der Topographischen Nachrichten von Lief- und Ehistland. Riga 1789.

⁷ Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung, lk 246-251.

⁸ Heinrich Struck. Zum Gedächtnis der Feier des 100-jährigen Bestehens Werro's. Dorpat 1884.

Linna 150. aastapäeva tähistamise korraldamiseks moodustati Võrus eraldi komisjon. Selleks puhuks anti välja senisest põhjalikum ajalooline käsitlus „Võru linn 150-ne aastane. Lühike ajalooline ülevaade Võru linna asutamisest ja arenemiskäigust”.⁹ Koostajateks olid linnapea Fritz Suit (1881-1942) ning Kaubandus-Tööstuskoja Võru-Petseri esinduse sekretär jurist Heino Melesk¹⁰ (1904-1969). Autorid tuginevad linnaarhiivis säilinud seaduslastele dokumentidele ja mitmesugustele algallikatele. Aastapäeva tähistamise puhul anti välja ka teine teos – „Võru 150 aastat. Koguteos Võru linna 150 aasta juubeliks”, toimetajaks Karl Ehrmann.¹¹ Juubelialbum sisaldab Võruga seotud inimeste sulest jutukesi, reklaame, luuletusi, meenutusi ja artikleid linna igapäevaelu erinevatest külgedest, ajaloost, võrulaste tegemistest ning tulevikuperspektiividest.

Põhjaliku ülevaate Võru ja selle piirkonna ajaloost on linna 200. aastapäevaks koostanud Raimo Pullat. Tema raamatus „Võru linna ajalugu” on jälgitud Võru ja võrulaste käekäiku 1784. aastast kuni 1980ndate aastate alguseni. Autor vaatleb kõiki linna elu puudutavaid tahke – majandust, poliitilist ajalugu, haldust, linna ilmet, elanikkonda ja tervishoidu ning haridust ja kultuuri.¹²

Varasemaid ajalookäsitlusi ning algallikate põhjal Võru asutamise asjaolusid analüüsiva uurimuse „Mõnda huvitavat Võru linna asutamislugu. Ajalugu, legende ja mõistatusi” on 2006. aastal koostanud Uuno Ojala. Uurija pole üksnes kontrollinud linnaajaloo varasemate käsitluste paikapidavust vaid laiendanud algallikatele tuginedes üsna ulatuslikult senist uurimisvaldkonda.¹³

Võru kaardid on 2006. aastal õpilasuurimistööna koondanud ühtede kaante vahele Leelo Toomik.¹⁴ Uurija käsutuses oli 18 linna plaani, mida ta omavahel võrdles. Esimese, Friedrich August Bohmi „Grund-Riß von der Neuen Creis-Stadt Werro 1784”¹⁵, kaardi kohta arvab Leelo Toomik, et see „plaan pole ilmselt”¹⁶ säilinud. Tänapäevaks on huvilisel kaardi käsikirjalist originaali võimalik uurida Läti Riiklikus Ajalooarhiivis (LVVA) või

⁹Frits Suit; Heino Melesk. Võru linn 150-ne aastane. Lühike ülevaade Võru linna asutusest ja ta arenemiskäigust. Võru 1934.

¹⁰ Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944. 2. Tartu Ülikooli 1919-1929 immatrikuleeritud üliõpilased, matriklinumbriid 1-10191. Koostanud Lauri Lindström, Toomas Hiio jt. Tartu 1994, lk 4556.

¹¹ Heino Melesk. Jooni Võru linna asutamisest. – Võru 150 aastat. Koguteos Võru linna 150 aasta juubeliks. Toimetaja Karl Ehrmann. Võru 1934.

¹² Raimo Pullat. Võru linna ajalugu. Tallinn 1984.

¹³ Uuno Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislugu. Ajalugu, legende, mõistatusi. Tartu 2006.

¹⁴ Leelo Toomik. Võru linna plaanid läbi aegade. Õpilasuurimistöö. Võru Kreutzwaldi Gümnaasium 2006.

¹⁵ LVVA 6828-4-529, 1.

¹⁶ Toomik. Võru linna plaanid läbi aegade, lk 6.

Rahvusrhiivi kaartide infosüsteemis. Üks Bohmi linnaplaani variantidest on ära toodud Tõnu Raidi koostatud uusimas kogumikus Eesti linnade plaanide kohta.¹⁷

Võru linna nime päritolu küsimus on huvitanud kõiki selle paiga mineviku-uurijaid. Põhjalikult käsitleb kohanime Võro~Võru kujunemist keeleteadlane Evar Saar ajakirjas „Keel ja Kirjandus”.¹⁸ Uuriija meelest on tähelepanuväärne, et üks väike mõis Kirumpää lossi maade ja Valkenpallu piiril andis nime linnale, maakonnale ja maakonna kaudu keelele.¹⁹ Huvitavat arutluskäiku ja erinevate autorite seisukohti vaagiva artikliga saab tutvuda eelmainitud ajakirja vahendusel.

Uuritava teema poliitilist tausta aitavad avada Mati Lauri monograafia Eesti ala valitsemisest 18. sajandil²⁰, Eesti ajaloo IV köide²¹ ning Seppo Zettembergi üldkäsitus Eesti maa ja rahva ajaloost²².

Ajalooliste terminite ja mõistete seletamisel ning eestikeelsete ametlike asutuste nimede kirjutamisel on käesolevas töös aluseks võetud Lea Leppiku koostatud „Arhiivijuht I”.²³

¹⁷ Eesti linnade plaanid 1584-2011. Koostaja Tõnu Raid. Tallinn 2013, lk 249.

¹⁸ Evar Saar. Võru nime päritolust. – Keel ja Kirjandus. 2009, nr 7, lk 535-540.

¹⁹ Samas, lk 535.

²⁰ Mati Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710-1783). Tartu 2000.

²¹ Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Kirjutanud Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe. Tegevtoimetaja Mati Laur. Peatoimetaja Sulev Vahre. Tartu 2003.

²² Seppo Zettemberg. Esimene sajand Venemaa osana: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni (1710-1820) – Eesti ajalugu. Tänapäev 2009.

²³ Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koostanud Lea Leppik. Toimetuskolleegium: Enn Küng, Kersti Lust, Tõnu-Andrus Tannberg. Tartu 2003.

1. Katariina II reformid ja asehalduskorra kehtestamine

Katariina II võimuletulek 1762. aastal tõi nii Venemaa kui ka Eesti- ja Liivimaa valitsemisse ning arengusse olulisi muudatusi. Keisrinna poliitika alustalaks oli põhimõte lähtuda Vene riigi kui terviku huvidest. Sellest tulenevalt tuli nii Balti kubermangud kui ka teised autonoomsed piirkonnad, kindlamalt kui kunagi varem, rakendada impeeriumi teenistusse.

Seni kehtinud Balti erikord oli olemuslikult vastuolus nii keisrinna absolutistlike valitsemistaotlustega kui eesmärgiga kehtestada valgustuspõhimõtetel põhinev, kogu riiki hõlmav õiguskorraldus.²⁴

Suhtumine Balti erikorda oli püsinud muutumatuna 1760. aastate alguseni. Kuni sinnamaani oli Balti rüütelkondadel võimalus ise interpreteerida, mida nad Rootsi aja all mõistavad. Eelistati mõista just neid korraldusi, mis kehtisid Karl XI absolutistlikule reformidele eelnenud ajal. Sobisid need Venemaa seadused, mis ei läinud vastuollu varem kinnitatud seadustega. Baltikumis jagas provintsiaalvalitsus võimu rüütelkondade ja linnade seisuslike omavalitsustega.²⁵ Kapitulatsioonaktide kasulikest tingimustest sai baltisakslaste „lojaalsuse pitser”²⁶. Balti aadel võttis nii Vene riigi kergemini omaks.

Keisrinna on hiljem tunnistanud, et oma esimestel valitsusaastatel puudus tal baltlastele antud privileegidest selge ettekujutus. Peagi tõdes Katariina II Balti erikorrast tulenevaid takistusi. Baltikumi linnadele antud privileegid ei soosinud valitsejanna kaubanduspoliitikat. Eesti- ja Liivimaal lubas kehtiv kord rentida kroonumaid üksnes Balti matrikلياadlile. Katariina II eesmärgiks oli kehtestada kogu riigis uus kord, millel pole ei rahvuslikke, religioosseid ega geograafilisi piire.²⁷

Et oma silmaga näha, milline on olukord Läänemere ääres, otsustas valitsejanna teha ringreisi. Katariina II külastas Läänemere-provintse 1764. aasta suvel. Keisrinnal ei jäänud ringsõidul märkamata, et Eesti- ja Liivimaa olid ümberkorraldusteks märksa rohkem valmis kui Venemaa sisekubermangud. Vaatamata kuu aega kestnud reisile, mis jättis keisrinnale väga meeldiva mulje, ei saa ringsõitu pidada siiski pöördeliseks sündmuseks. Katariina II Balti-poliitika alused olid välja kujunenud juba enne reisi ning selle ajal need ei muutunud.

²⁴ Laur. Eesti ajalugu IV, lk 99.

²⁵ Laur. Eesti ala valitsemine, lk 203-205.

²⁶ Zettenberg. Esimene sajand Venemaa osana, lk 214.

²⁷ Laur. Eesti ajalugu IV, lk 99.

Keisrinna polnud siiski huvitatud mitte niivõrd Balti erikorra piiramisest kui valgustuslikest reformidest.²⁸

1775. aasta kubermangureformi peamiseks ülesandeks oli kohaliku halduse ümberkorraldamine. Senised kubermangud olid liialt suured, et valitsus suudaks neid kindla kontrolli all hoida. Riik jagati kubermangudeks, mis omakorda jagunesid maakondadeks. Kahe kuni kolme kubermangu kohta seati ametisse asehaldur. Võimul olevate inimeste arv küll suurenes, kuid omavalitsuste otsustusõigust kärbiti tunduvalt. Kubermangureformi käigus loodi rangelt tsentraliseeritud ja ühtlustatud valitsemissüsteem, kus suure riigi iga maatükk oli valitsuse jälgimise all. Kuigi ühiskond ei olnud veel valmis nii põhjalikeks muutusteks (vajaka jäi professionaalsetest juristidest, puudusid õiguskorralduslikud traditsioonid), korrastasid Katariina II reformid tuntavalt kohaliku tasandi valitsemist.²⁹

1783. aastal laiendati 1775. aasta kubermangureformi Läänemere-provintsidele. Valitsuse eesmärgiks oli kehtestada siin samasugune valitsemiskorraldus, nagu Vene riigi teistes osades.³⁰ Üleminek uuele korrale algas juba 1782. aastal, kui kaotati tollipiir sisekubermangudega. 3. mail 1783 kuulutas keisrinna kõik Riia ja Tallinna kubermangus asuvad rüütlimõisad pärusmõisateks. Samal päeval kehtestati pearahamaks ka Balti kubermangudes.³¹ Kaks kuud hiljem, 3. juulil 1783 kehtestati Baltikumis asehalduskord (*Statthalterschaftsverfassung*).³² Eesti- ja Liivimaad hakati nüüd nimetama Tallinna ja Riia kubermangudeks, mis omakorda moodustasid Riia asehaldurkonna. Ametisse seati mõlemat kubermangu valitsev Riia asehaldur, kelle peamiseks ülesandeks oli politseilise korra hoidmine ning kohalike organite juhtimine ja järelevalve.³³ Esimeseks asehalduriks sai senine Riia kindralkuberner George von Browne. Katariina II ajal sai temast keisrinna Balti-poliitika olulisemaid elluviijaid. Ta mõistis Läänemere-provintside aadlit ja selle eripositsiooni: tema teine naine oli baltisakslane ning Browne'il endal oli Baltimaades (Smiltene) rüütlimõis.³⁴ Iiri katoliiklikust aadliperekonnast pärinev Browne sai Riia kindralkuberneriks 1762. aasta märtsis ja oli seal kuni oma surmani 1792. aasta septembris. Kõigi aegade vanim Eestit valitsenud administraator jõudis saada 94-aastaseks.³⁵

²⁸ Laur. Eesti ajalugu IV, lk 100-102.

²⁹ Laur. Tsaaride aeg, lk 101-104.

³⁰ Laur. Eesti ajalugu IV, lk 106-107.

³¹ Teistes Vene riigi kubermangudes oli pearahamaks kehtestatud juba Peeter I valitsemise ajal 1724. aastal. Laur. Tsaaride aeg, lk 71.

³² Laur. Eesti ajalugu IV, lk 106-107.

³³ Arhiivijuht I, 34.

³⁴ Zettenberg. Esimene sajand Venemaa osana, lk 215.

³⁵ Laur. Eesti ajalugu IV, lk 108.

Kubermangupiirid jäid Baltimaades samaks, kuid oluliselt muutusid maakonnapiirid. Tallinna kubermang jagati senise nelja asemel viieks maakonnaks. Keskusteks olid Tallinn, Haapsalu, Paide, Rakvere ja uue maakonnakeskusena loodud Paldiski. Uue maakonna loomine tingis ka kõigi seniste maakonnapiiride muutumise. Seaduse järgi tuli Eestimaa maakondi nimetada maakonnalinnade järgi, nagu oli tavaks kogu riigis.³⁶

Riia kubermang jagati üheksaks maakonnaks: Riia, Võnnu, Valga, Volmari, Pärnu, Viljandi, Tartu, üks „kindralkubeneri äranägemisel määratav maakond”³⁷ ning Saaremaa.³⁸ Eelnimetatutest olid uuteks maakondadeks Volmari (Valmiera), Valga, Viljandi ning algul veel määratlemata keskusega lõunapoolne osa Tartumaast.³⁹ Kuna Tartumaa lõunaosa hõlmavas kaheksas kihelkonnas üheski ei leidunud alevikke, võttis kindralkuberner Browne’il aega uuele maakonnale nime andmine ja maakonnalinna asutamine. 7. oktoobri 1783. aasta patentiga teatas kindralkuberner linna asutamisest Vana-Koiola (*Alt-Kirrumpae-Koikel*) kroonumõisa aladele.⁴⁰ Aasta hiljem, 16. oktoobril 1784, kinnitab keisrinna Browne’i ettepaneku rajada linn Võru rüütlimõisa maadele.⁴¹ Miks krahv Browne meelt muutis, pole päris selge. Lähemalt tuleb küsimus vaatluse alla järgmistes peatükkides.

Kroonuametnike arv Läänemere-provintsidest kasvas rohkem kui kolm korda. Riiga ja Tallinnasse loodi kubeneri juhtimisel töötavad kubermanguvalitsused. Kohtutes ja enamikes ametiasutustes kasutati endiselt saksa keelt. Erandiks oli kroonupalat (korraldas kubermangu finantsasju), kus kehtis venekeelne asjaajamine. Kõige rohkem puudutas siinset aadli ja linnade omavalitsust kohtusüsteemi põhjalik ümberkorraldamine. Uus kohtusüsteem rajati seisuslikkuse põhimõttel. Igas maakonnalinnas asutati eraldi alamkohtud aadlile (kreisikohus), linlastele (magistraat) ja kroonutalurahvale (alamkorrakohus). Seisuslikud alamkohtuotsused võis edasi kaevata kubermangulinnades asuvatesse ülemkohtutesse: aadel ülemmaakohtusse, linlased kubermangumagistraati ning kroonutalupojad ülemkorrakohtusse. Tallinnas ja Riias tegutsesid kolmanda astme kohtutena kõiki seisuseid hõlmavad tsiviil- ja kriminaalkohtupalatid. Nende otsused võis edasi kaevata senatisse. Kohtuülesandeid täitsid ka maakondlikud aadli eeskosteametid ning vaeslastekohtud linnades.⁴²

³⁶ Laur. Eesti ala valitsemine, lk 221.

³⁷ PSZ 15775, 03.07.1783, lk 967.

³⁸ Samas.

³⁹ Laur. Eesti ala valitsemine, lk 221.

⁴⁰ EAA 279-1-587, 380-380p.

⁴¹ VKF 81:1. Katariina II kiri kindralkuberner Browne’ile 16.10.1784.

⁴² Laur. Eesti ajalugu IV, lk 108-109.

Asehalduskord kehtis 1796. aastani, Katariina II surmani. Pärast seda taastas Paul I novembri lõpus Balti kubermangudes põhiosas varasema elukorralduse.⁴³

⁴³ PSZ 17584, 28.11.1796, lk 20-21.

2. Sobiva maakonnakeskuse otsinguil

Tartu maakonna lõunaosast moodustatud uus maakond hõlmas kaheksa kihelkonda: Hargla, Karula, Rõuge, Vastseliina, Räpina, Põlva, Kanepi ja Urvaste. 1783. aasta juulis ei saanud kindralkuberner Browne veel esitada uue maakonna nime, kuna polnud leidnud sellele sobivat halduskeskust. Samas kindralkubernerile kodusemas paigas, Smiltenes, kus ta mõisat pidas, ei valmistanud uuele maakonnale keskuse leidmine raskust. Cēsisest eraldatud maakonna keskuseks oli ainuvõimalikuks valikuks Valga linn. Kuigi vastmääratud kreisilinn jäi uue maakonna serva, asus see siiski oluliste maanteede ristumispaigas ning Riia kubermangu südames.⁴⁴

Vana Võrumaa asustuspildi kujunemist on kõige enam mõjutanud looduslikud olud. Maastik on mägine ning metsade-soode rohke. See soodustas hajaasustuse tekkimist. Tihedama asustusega alasid iseloomustavad sumbkülad.⁴⁵

On üldtuntud fakt, et teed, mis kord rajatud, funktsioneerivad samal kohal sajandeid, soodsatel tingimustel isegi aastatuhandeid. Teejoont võib lühemal teelõigul korrigeerida, kuid peamises suunas jääb ta muutumatuks. Liikumisjoonte kujunemist mõjutanud looduslikud tegurid püsivad muutumatuna kümneid inimpõlvi. Sellest tulenevalt on ka teestik äärmiselt stabiilne.⁴⁶

Koguteoses „Võrumaa”⁴⁷ antakse ülevaade liiklemisteedest 20. sajandi esimesel veerandil (1926. a seisuga). Sellele toetudes võime käesolevas töös käsitledava ajajärguga luua seoseid ning eeldada, et vaevalt teedevõrk ning liiklemine 140 aastat varem soodsam oli. Ülevaates märgitakse, et vastavalt asustatuse tihedusele on arenenud ka teed. Karula ja Hargla kihelkonnas on tulenevalt hajataludest teestik võrdlemisi hõre. Enamasti on ühendusteedeks ainult väikesed läbi paksude metsade looklevad või soodes kõrgemaid kohti otsivad ratasteed, mida vaevalt keegi parandas. Seepärast oli nii mõnestki talust väljapääs parem pigem talvel, kui külm muutis ümbruse läbipääsetavaks.⁴⁸

⁴⁴ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislugu, lk 17.

⁴⁵ Külli Eichenbaum, Kadri Koreinik. Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võru 2008, lk 34.

⁴⁶ Tõnu Raid. Eesti teedevõrgu kujunemine. Tallinn 2005, lk 72-73.

⁴⁷ Võrumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Peatoimetaja Jaan Rumma. Tartu 1926, lk 58-63.

⁴⁸ Samas, lk 58-60.

Looduslikud olud olid tõenäoliselt üheks teguriks, mis mängisid uue kreisilinna asukoha väljavalimisel üsna suurt rolli. Määravaks võis saada paiknemine olulise liiklustee ääres ning veekogu lähedalolek. Nii võidi Karula ja Hargla kihelkond välistada oma suhteliselt vähearenenud teedevõrgu tõttu. Teiseks ei jää nimetatud kihelkondade keskustest kaugele vastrajatud maakonnalinn – Valga.

Vaadeldes lähemalt Tartumaa lõunapoolse osa kihelkondi ja otsides maakonnalinnale sobivat asukohta, võiks rajatava linna asupaigaks pakkuda Räpinat, mis oli 18. sajandi teisel poolel arvestatav keskus. Samas oli kihelkonna lõuna- ja põhjaosas suur hulk asustamata alasid.⁴⁹ Asula paiknes laiaulatuslike metsade ja soode taga, kuhu suvel maad mööda oli suhteliselt raske pääseda. Väljasõitudeks kasutati rohkem talve, mil taliteid mööda saab otse üle soo.⁵⁰ Eelnevat arvestades oleks rajatav maakonnalinn jäänud liialt kreisi äärealale. Ka ei paiknenud Räpina oluliste maanteede ristumispaigas⁵¹ nagu seda oli naabermaakonna keskus Valga, mis tõenäoliselt saigi määravaks viimase valimisel maakonnalinnaks.

Plaanitava kreisilinna asukohaks võinuks olla ka Vastseliina, mis asus Tartu-Pihkva vahelise tee ääres. Enne Põhjasõda asus sealse lossi juures alevik ja tollipunkt. Teada oli seegi, et Vastseliina lossi maad koos tervet kihelkonda hõlmava mõisaga kuulusid 1776. aastast Carl von Liphartile. Mõisa maa kasutamist linna rajamiseks välistas siiski Vastseliina mõisa õiguslik staatus. Ühe poja ja seitsme tütre isa von Liphart moodustas suguvõsa meesliini edasipüsimise nimel testamendiga (1776) Raadi ja Vastseliina mõisatest fideikomiss- ja majoraatvalduse. See aga tähendab, et eelnimetatud valduseid ei tohtinud müüa, pantida, võlgadega koormata ega pärandamisel jagada.⁵²

Seega oli vaja uuele nimeta maakonnale valida täiesti uus halduskeskus ning leida sellele tarvilik maa-ala.

Kreisilinn pidi ühtlasi olema nii haldus- kui kaubanduskeskus. Vaadeldes vastrajatud maakonna kaarti, võis kindralkubeneri nõunikel olla uue linna jaoks määratava ala suhtes eelistusi. Logistiliselt olnuks igati mõistlik, et see paikneks kusagil maakonna keskpaigas ning asuks olulise liiklustee lähedal. Neile kriteeriumidele vastavad ideaalselt Võru mõisa alad: paiknemine veekogude ääres ning sobiv asuala, kuhu rajada korrapärase tänavatevõrguga linn. Veel võib Võru eeliseks pidada tema asendit Tartu-Pihkva maanteel või selle läheduses. Kas maantee enne linna rajamist sealt läbi läks, pole päris selge.

⁴⁹ Võrumaa, lk 60.

⁵⁰ Samas, lk 334-340.

⁵¹ Samas, lk 334.

⁵² Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamisloost, lk 17.

Lähemalt tuleb küsimus vaatluse alla linna asukohta käsitlevas peatükis. Kuid enne Võru leidmist on kindralkuberner veendunud ühe teise koha sobivuses maakonnalinna rajamiseks.

7. oktoobril 1783 annab kindralkuberner Browne välja publikatsiooni, milles teatab, et kaheksaks kreisiks jagatud Liivimaal nimetatakse uus maakond, kus veel keskust pole, Koiola (*Kirrumpae-Koikel*) maakonnaks. Sama nime pidi hakkama kandma ka asutatav uus kreisilinn.⁵³ Halduskeskus pidi rajatama Vana-Koiola riigimõisa aladele.

⁵³ EAA 279-1-587, 380-380p. Publikatsioon kindralkuberner Browne'i korraldusest uue maakonna nimetamisest Koiolaks (*Kirrumpae-Koikel*) ning samanimelise maakonnalinna rajamisest. Sisaldab linna asundamiskava soodustustega neljakümnele esmasukale.

3. Vana-Koiola halduskeskuseks

Krahv Browne'i 7. oktoobril 1783 avaldatud publikatsiooni alusel sai Vana-Koiolast halduskeskus. Lisaks märgitakse nimetatud dokumendis ära Vana-Koiola suurepärasest sobivusest maakonnalinnaks ning lubatakse ehitada nelikümmend elumaja koos kõrvalhoonetega. Esialgu määrati linna haldama kreisikohus, elanikkonna kasvades pidi ametisse seatama kahest bürgermeistrist ja neljast raehärrast koosnev magistrat. Eeskirja järgi pidid kaupmehed olema väljaõppinud ning omama kolmesaja rubla ulatuses vara; käsitöölistel oli kohustus kuuluda tsunfti. Mõlema eriala esindajatel pidi olema ette näidata tunnistus eelmisest elukohast korraliku elujärje kohta.⁵⁴

Selle kohta, et Vana-Koiola maakonnakeskuseks toimis, võime leida mitmeid tõendeid. Ametisse oli määratud politseiülemana George Gottfried Osterhausen, kreisi rentmeister von Glasenapp, maakonnakohus ja alammaakohus ning kreisi maamõõtja Friedrich August Bohm ja kreisi arst.

Asehalduskorra-aegse maakonnapöytä⁵⁵ (*Kreisgericht*) tegevust jälgides saab öelda, et esimene kohtuasi kreisikohus sai alguse Rõuge kirikuõpetaja Anton Friedrich Bornwasseri kirjust 27. veebruaril 1783. Kohtutoimiku järgi algas Johann Leopold Grasmann ja Ewa Charlotta Baerendau küsimuse arutamine bigaamia asjus 3. märtsil 1783. aastal Tartus.⁵⁶ Vähem kui aasta pärast (01. veebruar 1784) jätkub tsiviilasja arutamine Koiolas (*Kirumpae Koiküll*).⁵⁷ Järgmine istung nimetatud kohtuasjas toimus juba aga Võrus (6. veebruar 1785). Seda juhtumit vaadeldes võib järeldada, et Koiola maakonnakohus 1784. aasta veebruaris toimis, kuid aasta pärast oli institutsioon Võrru kolitud. Samuti saame kinnitust kohtu nime ja selle võimaliku asukohavahetuse kohta.

Vastloodud kreisi alammaaköytä⁵⁸ tegevuse kohta leiame kinnitust Võru Alammaaköytä fondist. Riia Keiserliku Ülemmaaköytä teise departemangu käsk Koiola Alammaaköytä (*Kirumpae Koikülsche Niererlandgericht*)⁵⁹ kannab dateeringut 20. november 1783. Käsk

⁵⁴ EAA 279-1-587, 380p.

⁵⁵ Kreisikohutud olid esimese astme kohtud aadlikele. Arhiivijuht I, lk 423.

⁵⁶ EAA 281-1-1 Acta inquisitionalia contra den deutschen Zimmermann Johann Leopold Grasmann und dessen Ehefrau gb. Ewa Charlotta Baerendau in puncto Bigamiae.

⁵⁷ Samas, lk 9. Kreisikohut eesistujaks oli kreisikohutunik von Samson.

⁵⁸ Asutus toimetas politseiasjades paikkondlikku juurdlust ja võttis vastu otsuseid. Edasi sai kaevata kreisikohutusse. Arhiivijuht I, lk 424.

⁵⁹ EAA 288-1-1, 5. Befehle und Verordnungen aus Gouv. Reg. Ordnung ger.u.a.

registreeritakse Koiolas 6. detsembril. Sama käsk samalt isikult – kõrgema kohtu eesistujalt Killanilt – registreeritakse 3. detsembril 1783 Koiolas (*Kirumpoeh-Koikel*⁶⁰). Siit järeldub, et alammaakohus Koiolas institutsioonina töötas ning kandis vastavalt algset maakonna nimest tulenevat nime.

Oluline institutsioon halduskeskuses oli kreisirentei (maakonnakassa), mille kaudu koguti kokku pearaha, mitmesugused riiklikud lõivud, kroonumõisate ja metsade tulud, anti välja passe ning kauplemislube, maksti riigiametnike palgad ja pensionid.⁶¹ Vene keisririigi riigikassa maakondlik osakond, kreisirentei, allus kubermangu kroonupalatile.⁶² Esimene korraldus Koiola (*Kirumpae Koikel*) renteile saabub Riia asehaldusvalitsuselt 11. november 1783.⁶³ Seega pidi asutus mainitud kuupäevast töötama Vana-Koiolas. Viimane dokument eelnimetatud asukohaga kannab 27. juuni 1784 dateeringut.⁶⁴ 4. septembril 1784 saadab Riia asehaldurkonna kroonupalat kirja juba Võru renteile.⁶⁵ Edasi saabuvadki kirjad Võrru.

Uue maakonna pearaha kogumise kohta leiab andmeid Võrumaa rentei fondist (1783-1784 *Kirumpää-Koikelsche Kreisrentei*)⁶⁶ Riia Majandusvalitsuse (*Ökonomiekammer*) toimikust, mis sätestas pearahamaksu laekumise tähtajad Võru maakonna kaheksas kihelkonnas.⁶⁷ Sissekandeid alustati Koiola maakonnakeskuseks oleku ajal. Kassa revideerimine näitab, et seisuga 01.03.1784⁶⁸ (keskus Koiolas) ei olnud renteile veel midagi laekunud. Esimene raha 1461 rubla 41 ¼ kopikat laekub 17.03.1784.⁶⁹

Koiola maakonna kassa revideerimise akti all seisab kuupäev 1. august 1784 ning kohaks märgitud Peri.⁷⁰ Seega ei asunud vastrajatud halduskeskuse rentei mitte Koiolas vaid Peris. Kinnituse institutsiooni paiknemise kohta Peri mõisas leiame ka asehaldusvalitsuse kirjavahetusest, kus 27. augustil 1784 antakse Koiola kreisirenteile teada, et nimetatud asutus tuleb Peri mõisast üle viia Võrru, nii nagu 10. augusti käsu järgi teised ametiasutused on viidud ning politseimeistri ülesandeks on kõige selle eest hoolt kanda.⁷¹ Seega asus rentei hoopiski Peri mõisas, mis jääb ca 10 km kaugusele Vana-Koiolast. Kuigi rentei ise kolis Võrru alles augusti lõpul või septembri algul, seisab dokumentidel asutuse nimena Võru

⁶⁰ Huvitav näide, kus ühes ja samas dokumendis kirjutatakse kohanimi kolmel erineval viisil. Erinevaid dokumente vaadeldes nähtub, et uue maakonna saksakeelne kirjapilt varieerub.

⁶¹ Arhiivijuht I, lk 188-189.

⁶² Arthur Ruusmaa. Aja nägu Võru linna majafassaadidel. Rentei – Võrumaa Teataja, nr 88, 2012, 04.08, lk 4.

⁶³ EAA 530-3-93, 2. Verordnungen der Rigaschen Stadthalterschaft.

⁶⁴ EAA 530-3-2, 20. Kopie der Verordnungen der Livländksichen Kameralhofes.

⁶⁵ Samas, lk 20p.

⁶⁶ Arhiivijuht I, lk 190.

⁶⁷ EAA 530-3-1. Vorschriften der Rigaschen Ökonomiekammer.

⁶⁸ Samas, lk 15-16.

⁶⁹ Samas, lk 19.

⁷⁰ EAA 530-3-94, 34p-35. Monatsverschlge ber Einnahme und Asugabe von Summen.

⁷¹ EAA 297-4-7, 285p.

kreisirentei (*Werrosche Kreisrentei*).⁷² Maakonnakassa tegevust jälgides saame eelpool kirjeldatu põhjal väita, et halduskeskusena Vana-Koiola toimis, kuid seal polnud ruumi kõigi kreisilinna tarvis määratud asutuste majutamiseks.

Oletatava põhjusena loobuda määratud maakonnalinna rajamisest Vana-Koiolasse näibki olevat sobivate ametihoonete puudumine. Kuna pole olnud võimalust kasutada keisrikoja algallikatest materjale on Uuno Ojala püüdnud avardada teadmist Võru mõisa muutmiseks uue maakonna keskuseks vähese kättesaadava kindralkubeneri ja keisri kantselei vahelise kirjavahetuse katkete põhjal. Kindralkuberner Browne'i 30. juunil 1784 koostatud kirja mustandist keisrinnale nähtub, et enam raskusi tekitas Vana-Koiolas linna- ning riigiasutuste majutamine: need paiknesid hajutatuna eri paigus. Teise põhjusena võiks oletada metsamaterjali nappust Vana-Koiola riigimõisas. Milleks muidu lasti kroonu metsaülemal 1784. aasta jaanuaris hinnata Võru eramõisa metsi, saamaks teada, kas sealt jagub materjali 40 maja ehitamiseks.⁷³ Hupel ja Struck märgivad samuti Vana-Koiola ebasoodsat asupaika.⁷⁴

Uurimustest Võru ajaloo kohta mainitakse, et kindralkuberner muutis peagi meelt, sest „millegipärast oli kindral-kuberner krahv Browne peagi pettunud uue linna asukoha valikus”⁷⁵ ning kandis sellest keisrinnale ette, soovitades Vana-Koiola mõisast loobuda ja määrata uue maakonnalinna asukohaks Tartu-Pihkva maantee ääres asuv Võru eramõis. Uue koha eelistena nimetas Browne kahte suuremat järve (Tamula ja Vagula) ja et sealt jookseb läbi Võhadu jõgi ning et Võru mõisas on olemas hea härrastehoone, kuhu saab esialgu (kuni linna hoonestamiseni) paigutada valitsusasutused.⁷⁶

10. augustil 1784 saadeti Liivimaa kubermanguvalitsuse korraldus Võru mõisa ostmise ja sinna linna ehitamise kohta krahv Browne'i nimel Koiola politseimeister major von Osterhausenile. Selles antakse teada, et ametiasutustel tuleb üle kolida uue linna Võru asupaika ning märgitakse muuhulgas ära Vana-Koiola ebasoodsat asupaika ning kreisi kohtuorganitele sobivate ruumide puudumist.⁷⁷ Samasisulised kirjad läksid veel kreisikohtule, alammaakohtule, kreisirenteile ja kreisi maamõõtja Bohmile.⁷⁸

⁷² EAA 530-3-94, 36-66.

⁷³ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 18.

⁷⁴ Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung, lk 433. Struck. Zum Gedächtnis der Feier, lk 8.

⁷⁵ Melesk. Jooni Võru linna asutamisest, lk 11.

⁷⁶ Samas.

⁷⁷ EAA 297-4-7, 92-94.

⁷⁸ Samas, 94-95.

Eelnevalt kokku võttes võime järeldada, et Vana-Koiolasse uut maakonnalinna ehitama ei hakatud, kuigi seaduses ettenähtud asutuste süsteem tegutses ning politseivõimu teostas politseimeister. Koiola kreisilinn eksisteeris „institutsioonide kogumina”⁷⁹.

⁷⁹ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamisloost, lk 19.

4. Võru linn maakonnakeskusena

4.1. Võru määramine maakonnalinnaks

Võru maakonnalinnaks määramisel omas juhtivat rolli asehaldur George von Browne, kelle ülesandeks sai 1783. aastal haldusreformi läbiviimine ja uue maakonna moodustamine Tartumaa lõunapoolsest osast.

Teatanud keisrinnale Vana-Koiola asukoha mittesobivusest maakonnalinnaks välja ehitamisel ning ettepanekust osta Võru mõisa maad uue kreisilinna tarvis ei seisnud valitsejanna asehalduri soovidele vastu. 14. juunil 1784 allakirjutatud ukaasis andis keisrinna kindralkuberner Browne'ile teada, et tunnistab Võru mõisa ostmise selle muutmiseks maakonnalinnaks soodsaks ning annab Browne'ile volitused jagada korraldusi linna asutamiseks nimetatud mõisas.⁸⁰ (Lisa 1)

Saanud kätte keisrinna vastuse, alustas kindralkuberner talle pandud ülesannet ellu viima. Kõigepealt tuli riigile ostetav mõis põhjalikult hinnata. Selleks moodustati komisjon. 20. juunil saatis krahv Browne 14. juuni ukaasi tõlke Riia kindralkubeneri kantseleisse ning andis komisjoni liikmetele kirjalikud korraldused Võrru tulla. Browne'i kirjas 20. juunist 1784 Koiola maakonna kreisikohtunik Carl Gustav von Samsonile (Urvaste mõisa omanik) on nimetatud teisedki 24. juuniks Võrru kutsutud komisjoni liikmed: alammaakohtunik Wilhelm Magnus von Schulmann, Koiola maakonna maamõõtja ja komissar Friedrich August Bohm ning Valga maakonna rentmeister Carl Ludwig von Wasmund.⁸¹

Kindralkubernerile 21. juunil Valgast saadetud vastuses avaldas Wasmund lootust, et korralduse peale Võrru saabunud härradel ei puudu plaan, millele saaks uue kreisilinna üldkavandi maha märkida. Riia kubermangu majandusdirektor (*Oeconomie Direktor*) von Rennenkampf, kes pidi juhtima komisjoni tööd, teatas 22. juunil Võru plaani (*Werrosche Charte*) kaotsiminekest Riia asehaldusvalitsuse kantseleist. Von Rennenkampf pidas võimalikuks, et kaart võis sattuda seal käinud salanõunikuga Peterburgi. Majandusdirektor lubas leidmisel kaardi kas Valka või Võrru järele saata.⁸²

⁸⁰ EAA 291-1-295, 28-28p. Katariina II ukaas 14. juunist 1784, milles kiidetakse heaks Võru mõisa ostmise kavatsus maakonnalinna rajamise tarvis.

⁸¹ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 21.

⁸² Samas.

Haigestunud majandusdirektori asemel saabus 27. juunil Võrru kindralkuberner Browne. Tema ülesandeks oli juhtida komisjoni tööd ning õppida Võru mõisa enne ostu korralikult tundma. Kindralkuberner vaatas ise põhjalikult läbi ehituspalkide metsa ning leidis eest rikkalikult raieküpsset ja valmivat palgimetsa, aga ka linnale vajalikku küttepuude metsa.⁸³ Kõigest sellest koostas Browne keisrinnale 30. juunil 1784 pikema ettekande. See, kas kiri keisrinnani jõudis pole teada, sest Browne'i ametlike, väljaminevate kirjade registris pole seda õnnestunud leida. Kirjas rõhutatakse mõisa head sobivust kavandatava linna rajamiseks, kirjeldatakse olemasolevat kivist mahukat härrastemaja, kus kõik kroonuasutused saaksid oma istungeid pidada ning kus on piisavalt kohti ka valvekonvoi majutamiseks.⁸⁴

Võru mõis kuulus tollal parun Carl Ludwig von Mengdenile. Kreislinna ehitamiseks tuli see temalt välja osta. Katariina oli nõus Browne'i esitatud sooviavaldusega ning andis 6. juulil 1784 välja ukaasi osta Võru eramõis parun Mengdenilt 57 000 hõberubla eest.⁸⁵ (Lisa 2) Heino Melesk lisab tsitaadile veel „ning asutada sinna uus maakonnalinn nimetusega Võru”.⁸⁶ Märgitud ukaasis Võru linna nime tegelikult ei mainita. Pole teada, kas Melesk eksis juhuslikult algallika tõlkimisel või soovis uurija näidata keisrinnat linna asutajana. Dokumendiga kinnitatakse uue maakonnalinna rajamise otsus ja selle asukoht.

Võru mõisa ostuleping sõlmiti 24. juulil 1784 ning kreposteeriti ja kirjutati alla riigipoolse esindaja kreisikohtunik von Helmerseni poolt 2. augustil⁸⁷, teistel andmetel 3. augustil⁸⁸ 1784. Nimetatud ostutehing ja väga suure summa välja käimine peaaegu tühja välja eest on andnud alust mitmetele spekulatsioonidele. Eelolevale Võru aastapäevale mõeldes, kirjutab Heino Melesk 1932. aastal: „...krahv Browne olnud eriliselt huvitatud Võru eramõisa ostust kroonu omanduseks, kuna uue maakonnalinna asutamisel Vana-Koiola riigimõisa maadele oleks maine huvimoment jäänud kindralkuberneril saavutamata”.⁸⁹ Artikli lõpus viitab Melesk veel krahv Browne'i „salajastele soovidele”⁹⁰ seoses Võru mõisaga. Mida autor pidas silmas salajaste soovide või ainelise huvimomendi all, võib täna vaid oletada. Samas artiklis märgib Melesk kaks korda Võru mõisa ostusummaks 64 000

⁸³ Võib siiski kahelda, kas mõne kuu pärast 86-aastaseks saav krahv Browne isiklikult nii väsitava retke ette võttis. Metsa hindamist võis teostada ka keegi teine.

⁸⁴ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislloost, lk 21.

⁸⁵ EAA 291-1-295, 31. Keisrinna korraldus kindralkuberner krahv Browne'ile osta Võru mõis 57 000 hõberubla eest krahv Mengdenilt riigile.

⁸⁶ Melesk. Jooni Võru linna asutamisest, lk.11.

⁸⁷ Struck. Zum Gedächtnis der Feier, lk 8.

⁸⁸ Melesk. Jooni Võru linna asutamisest, lk 11.

⁸⁹ Melesk. Võru linna tekkimine ja areng 150 a. jooksul. – Elu, 1932, 06.02, lk 2.

⁹⁰ Samas.

rubla. Võib arvata, et tegemist on juhusliku veaga, sest algallikas ja ka autori edaspidistes kirjutistes on ostusummana kirjas vaid 57 000 rubla.

Nagu eelnevast nähtub püütakse mõisa liialt kõrges ostuhinnas näha kindralkuberner Browne'i isiklikku huvitatust. Juba Johann Christop Brotze hindas mõisa eest makstud summat kõrgeks: „See oli suurem summa, kui Mülleri pärijad olid maksnud kõigi Väimela mõisate eest kokku, sest nemad ostsid need 1749. aasta 10. septembril mitte rohkem kui 47 000 rubla eest”.⁹¹ Tõepoolest, kui vaadelda algselt koos olnud Võru, Väimela, Tilsa ning Varbuse mõisaid lahutatult, võime märgata paruni mõisamüügist saadud suurt kasumit.⁹² 1771. aastal ostis parun Mengden Võru mõisa Caspar Wilhelm von Dorthoefenilt 35 000 rubla eest ning müüs 1784. aastal selle edasi riigile 57 000 rubla eest, so 22 000 rubla kallimalt. Väimela mõisa (adramaade arvult suurem) ostu-müügi hind oli 1775. aastal 41 000 hõberubla, 1791. aastal 44 500 hõberubla – tõus vaid 3500 rubla.⁹³ Siiski jääb kunagiste naabermõisate võrdlemine piiratuks, sest pole teada, kui palju moodustasid Võru mõisa sissetulekust kõrtsid, viinavabrik, telliselööv ning põllumaa. Võib-olla peaks hoopis püstitama hüpoteesi: kas ei müünud parun Mengden Liivimaal ainulaadset ja kindralkuberner Browne'i poolt hinnatud mõisat (70 000-100 000 hõberubla) liialt odavalt? Ehk tulenes müügitest mõlemapoolne kasu. Kuna viinapõletamisest oli saanud mõisate oluline tuluallikas ning seetõttu olid nii mõnelgi pool (eriti Tartumaal) metsad hävitatud, siis võis hinnatud metsamaterjal tõsta mõisa hinda.⁹⁴ Samas võis parun Mengden 13 aasta jooksul jõuda veendumusele, et saviste põllumaa harimisest suurt tulu pole loota ning võimalusel tuleks mõis maha müüa. Sobivat juhust kasutades kirjeldas Mengden kindralkuberner Browne'le mõisa suurepärast sobivust kreisilinnaks, mainides tõenäoliselt ära kõik juba eelmises peatükis nimetatud mõisakoha eelised. Kahjuks pole parun Mengdeni plaanide kohta õnnestunud algallikatest kinnitust leida. Seetõttu jäävad viimased mõtted vaid oletusteks.

10. augustil 1784 anti Riia asehaldusvalitsuse poolt välja kindralkuberner Browne'i allkirjaga publikatsioon, milles tehakse teatavaks Koiola maakonna (kreisi) ümbernimetamine Võru maakonnaks ning uue linna – Võru – rajamine: „... nõnda saab asehaldusvalitsuse poolt mitte ainult seda igähele teadmiseks antud, vaid ka seda , ... et ehitatav Võru linn ja maakond mitte enam Koiola, vaid Võru maakonnaks nimetatud

⁹¹ Raimo Pullat. Võru. Linna plaan 1784. – Johann Christop Brotze. Koost. Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viies. Tallinn 2006, lk 338- 339.

⁹² Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 23.

⁹³ Stryk, Leonhard von. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Erster Theil: Der ehstniche Distrikt. Dorpat 1877, lk 245.

⁹⁴ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 23.

saavad...”⁹⁵. (Lisa 3) Samuti anti korraldus politseimeistrile, kreisikohtule, kreisirenteile ja alammaakohtule nimetatud linna ümber asuda ning lubatakse lähimal ajal avaldada publikatsioon linna ülesehitamise ja esimestele asukatele antavate eesõiguste kohta.⁹⁶ Vaadeldavas seadusaktis mainitakse esmakordselt Võru linna nime ja sätestatakse maakonna nime muutmine Koiola maakonnast Võru maakonnaks. Tõenäoliselt on just linna nime – Võru – mainimine olnud põhjuseks, miks kõnesolevat dokumenti käsitletakse asutamisdokumendina. Võru linna sünnipäevana tähistatakse traditsiooni kohaselt 21. augustit, kus nimetatud dokumendi daatum on viidud vastavusse uue kalendriga.⁹⁷

4.1.1. Võru linna asupaigast

Võru mõisa keskus paiknes mõisa valduste piirimail, Tamula-äärsel kõrgendikul, mis oli ümbritsetud vetega: Tamula järv, Võhandu jõgi, Võru (Koreli) oja ning neljandast küljest piiratud sooga.⁹⁸ Linna tarvis ostetud asupaiga kirjeldustes on koha geograafilist asendit nähtud nii ideaalse kui ka täiesti ebaõnnestunud valikuna.

August Wilhelm Hupel kirjeldab 1789. aastal Võru looduslikke olusid positiivses võtmes: linn on kolmest küljest piiratud veega – edelas Tamula järv, mis on ühenduses Vagula järvega ning kirdes väike Voo oja⁹⁹ (Võru oja, tänapäeval Koreli oja), loodes voolab suur Voo jõgi (Võhandu jõgi), mis eelpool nimetatud järvedega ühenduses on. „Lõuna ja põhjaküljelt on see ümbritsetud karjamaade, heinamaade, põllumaade, väikeste soode ja metsaga; kaks kuni kolm versta linnast eemal, lääne ja loode pool, on leida väikesed mäed, orud, nõmmed, talud, külad, põllumaad ja üleüldse on see väga vaheldusrikas ümbruskond; aga 1,5 versta linnast suurel kõrgendikul on kunagise Kirumpää lossi varemed.”¹⁰⁰ Linna rajamisest räägib Hupel, et kui asehalduskord kehtestati, oli vaja loodud uude maakonda, kus ei olnud enne ühtegi alevikku, täiesti uus linn rajada. Alguses oli selleks ette nähtud riigile kuuluv Vana-Koiola mõis, „mis aga tolle ebamugava asupaiga tõttu kõrvale jäeti”¹⁰¹.

⁹⁵ EAA 529-1-3, 33-33p. Ukase und Publikationen über Gründung der Stadt Werro, Überführung der Kreisrente aus Kirumbäh-Koiküll nach Werro, Einrichtung der Jahrmärkte u. a.

⁹⁶ Samas.

⁹⁷ Võromaa kodolugu. Koostanud Nele Reimann. Võru 2004, lk 220. Pullat. Võru linna ajalugu, lk 16.

Võru linn. <http://www.voru.ee/index.php?Menu=5&Lang=est> (17.04.2013),

Võru. Vikipeedia. <http://et.wikipedia.org/wiki/V%C3%B5ru> (17.04.2013).

⁹⁸ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk13.

⁹⁹ *kleine Woo Bach*. Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung, lk 426.

¹⁰⁰ Samas, lk 247.

¹⁰¹ Samas, lk 248. Sama mõte lk 433.

Mille poolest nimetatud asupaik ebamugav oli, seda Hupel ei kirjelda, vaid jätkab kohe, et seepärast ostis riik Võru mõisa, „mille talupõllud kreisilinnale väga soodsat asupaika pakkusid”¹⁰².

Kindralkuberner Browne teeb 30. juunil 1784 Katariina II-le pikema ettekande kavandatava linna asukoha kohta. Browne kinnitab, et tervel Liivimaal pole paremat paika uue linna rajamiseks. Häid tulevikuväljavaateid pakub asukohale Tartust Pihkvasse viiv suur maantee ning kõigest kaheksa versta kaugusele jääb Valgast Pihkvasse kulgev maantee. Browne lisab veel: „... niisamuti viljakandvaim pinnas, mida ma Liivimaal näinud olen, aga samuti rohurikkad heinamaad ja karjamaad, kõrvuti ülekülluses küttepuid ning kalarikkaid järvi ja väikseid jõgesid, samuti saeveski, kõrtsikoht, suure võimsusega telliselööv – lühidalt kõik, mis elanike hüveolu kuidagi soodustab on koha peal olemas – see saab teadagi palju inimesi ligi tõmbama.”¹⁰³

Võru pastor Heinrich Struck hindab Võru asukohta samuti heaks: kaugeleulatuvad piirid, Tartu-Pihkva maantee, kaks järve, läbivoolav jõgi – lühidalt nii mõndagi tulevastele sisserändajatele.¹⁰⁴

Hilisemad Võru ajaloo uurijad näevad Võru mõisa looduslikke olusid hoopis teisiti. Raimo Pullat kirjutab: „Keisrinna, kel kohalikest tingimustest polnud aimugi ja kes seetõttu ka ei võinud teada Võru mõisa savistest põldudest ja liigniisketest maadest, saatis 6. juulil 1784 kindralkubernerile korralduse hoolitseda isiklikult mõisa omandamise eest.”¹⁰⁵

Heino Meleski ja Frits Suiti hinnang linna asupaiga kohta on järgmine: „Niiviisi asutati Võru linn keisrinna Katariina II käsul lagedatele ning paljastele Võru mõisa väljadele ja karjamaadele; ka tema asukoha ümbruses ei leidunud tol ajal ühtegi asulat või elamurikast küla. Seega puudus Võru asukohal tol korral igasugune majanduslik ja kultuuriline tähtsus.”¹⁰⁶ Asukoha puudusena märgivad autorid veel, et asutatav linn suruti kolmest küljest kindlatesse piiridesse ning linnal oli kasvamisel võimalus laieneda vaid kagu suunas, kuid siin oli jälle takistuseks maapinna laad – rabasoo.¹⁰⁷

Kui vaadata 18. sajandi teisel poolele elanud inimeste silmadega, siis tundub Võru asukoht uue linna jaoks vägagi sobiv: lauge künka pealt avaneb avar vaade ning linna jaoks mõeldud maa-alale saab ideaalselt planeerida klassitsistlikus stiilis korrapärase tänavatevõrgu. Linna lähedalt (või linnast) läheb mööda endine tähtis sõjatee (Pihkva-

¹⁰² Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung, lk 428.

¹⁰³ cit. Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 22.

¹⁰⁴ Struck. Zum Gedächtnis der Feier, lk 8.

¹⁰⁵ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 15.

¹⁰⁶ Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 8.

¹⁰⁷ Samas, lk 5.

Vastseliina-Kirumpää-Tartu). Mitusada aastat seisis selle tee ääres kindlustustena Vastseliina ja Kirumpää linnus. Viimase lähedal asub ka Võru linn. Kuigi Kirumpää linnusena ja asulana oli 18. sajandi teiseks pooleks oma tähtsuse minetanud, kulges sealt endiselt läbi tähtis liiklustee.

Kindlasti oli Võru mõisal olemas ühendustee tähtsa maanteega. Pole vaid päris selge, kas maantee viidi sealt läbi linna planeerimise ajal või kulges vana sõjatee juba varem mõisa härrastehoone lähedalt. Võru linna esimese kaardi peal seisab linnast väljuva tee kohal „Tartust Pihkvasse viiv sõjatee”¹⁰⁸. Hupel märgib 1787. aastal, et „Pihkvast Tartusse viiv tee läheb sealt läbi”¹⁰⁹. Sellel aastal see kahtlemata nii oli. 20. sajandi alguseks moodustas Võru linn maakonna tähtsaima teedesõlme.¹¹⁰ Eelnevat kokku võttes võib väita, Võru paiknes logistiliselt soodsas kohas ning viimane võis olla oluliseks argumendiks halduskeskuseks määramisel.

Kui 1775. aasta haldusreformiga Vene riik kubermangudeks ja maakondadeks jagati, ei arvestatud reformimisel mingeid ajaloolisi ega etnilisi piire.¹¹¹ Seevastu Riia kubermangus uue maakonna moodustamist Tartumaa lõunapoolsest osast saab pidada üsnagi õnnestunuks. Võru kreisi piir ühtis üsna täpselt võru keeleala piiriga. Alates uue maakonna moodustamisest saab rääkida ka võrukeste identiteedist, mis kujunes just uue haldusüksuse baasil ning nende kaheksa kihelkonna aladel räägitakse tänini võru keelt ja järgitakse traditsioonilist kultuuri. Vaatamata sellele, et Vana Võrumaa on üheksakümne aasta jooksul olnud administratiivselt killustunud, on rahva mälus säilinud teadmine, et „ollakse võrukas ja kõneldakse võru keelt”¹¹².

Täna võib võrulane nimetada linnast rääkimisel neidsamu voorusi ja puudusi, mida eelnevatel aastasadadel on välja toodud. Kaunis järv ja linna roheline paelub tänagi nii oma inimesi kui külalisi. Võru võlud on 1868. aastal ühte lausesse koondanud Kreutzwald oma kirjas Koidulale: „Võru linnake on otsekui minu tarvis ehitatud, sest et siin vesi, puud ja puhas tuleõhk iial ei puudu”.¹¹³ Samas on linn olnud aastaid hädas aega-ajalt üle ujutavate veekogudega, mille tõttu saavad kannatada madalalasuvate linnaosade majad.

¹⁰⁸ *Die Heer Straße von Dorpat nach Plesscau*. LVVA.6828-4-529, 1.

¹⁰⁹ *Die von Pleskow nach Dorpat führende Landstraße geht mitten hindurch*. Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung, lk 247.

¹¹⁰ Võrumaa, lk 2.

¹¹¹ Laur. Tsaaride aeg, lk 101.

¹¹² Ajalooline Võrumaa. Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu.

http://www.rahvakultuur.ee/vkpnimistu/index.php?page=Public.Site&area_id=0&id=39 (20.04.2013)

¹¹³ Gustav Suits. Võru kajastusi ja kujutlusi Kreutzwaldil. – Võru 150 aastat. Koguteos Võru linna 150 aasta juubelik. Toimetanud Karl Ehrmann, Võru 1934, k 83.

Võrumaalasena on käesoleva töö autor ja vaieldamatult väga paljud teisedki tänulikud kindralkuberner Browne'ile, kes tegi otsuse rajada maakonnalinn Vana Võrumaa südamesse, metsade ja järvede keskele. Nagu aeg on näidanud, oli see pigem õnnestunud valik.

4.2. Võru linna planeerimine

Maa-alaks, kuhu Võru linn rajada, oli määratud ainult osa riigile ostetud Võru mõisa maadest. Seda osa kasutas mõis põllumaana vaid tema kõrgemas osas. Madalamad ääred olid mõisa heina- ja karjamaad. Samal eesmärgil kasutas neid maid linn oma esimestel aastatel ja osaliselt veel isegi 20. sajandi alguses.¹¹⁴

Oma plaani linna piiride, krundipaigutuse ja esimestele elanikele antavate soodustuste kohta esitas kindralkuberner Browne juba 3. augustil. Suures osas kattusid need esialgselt halduslinnaks määratud Koiola linna ettekirjutustele. Vastust Browne'i ettepanekule aga ei saanud ning kindralkuberner saatis 9. oktoobril 1784 keisrinnale igati põhjendatud meeldetuletusavalduse. Nüüd ei tulnud enam kaua oodata.¹¹⁵ Nädala pärast, 16. oktoobril 1784 teatab Katariina II kindralkubernerile Browne'ile, et on nõus viimases kirjas 9. oktoobril 1784 esitatuga.¹¹⁶ Keisrinna avaldab riigipoolset toetust uue halduskeskuse nõuetekohaseks väljaehitamiseks. Ühtlasi juhib keisrinna tähelepanu riigimetsade ratsionaalse kasutamise vajadusele linna ehitamisel.¹¹⁷

Selleks, et soodustada uute linnakodanike kohaleasumist, palus kindralkuberner lubada neile riigimetsast tasuta ehitusmaterjali ning maksustada ehituse all olevaid krunte normist väiksema maksumääraga. 26. oktoobril 1784 avaldas Riia asehaldusvalitsus Browne'i allkirjaga publikatsiooni uue kreisilinna Võru väljaehitamise ja linna sisekorra korraldamise kohta. (Lisa 4) Selles selgitatakse keisrinna poolt heakskiidetud kava Võru linna asutamiseks ja hoonestamiseks. Publikatsioon koosneb kaheksast punktist ning sisaldab juhendeid kodanike koosseisu (kuus kaupmeest, üks apteeker, üks külalistemaja pidaja ja kõikisugu käsitöölised) ja neile antavate soodustuste kohta. Kavas oli esialgu jagada välja

¹¹⁴ Melesk. Jooni Võru linna asutamisest, lk 12.

¹¹⁵ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 16.

¹¹⁶ VK F 81:1 Katariina II kiri kindralkuberner Browne'ile 16.10.1784.

¹¹⁷ Katariina valutas metsade saatuse pärast südant rohkem kui ühes kirjas. Metsade väärtus seostub valitseja hinnanguis eelkõige laevastiku ehitamisega s.t strateegilise ehitusmaterjalina. Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 27.

nelikümmend ehituskrunti ning igäühele üheksa vakamaad põllu- ja heinamaaks. Mõisatöölised, kelle maa anti linnakodanikele, võisid jääda uute linlaste teenistusse samadel tingimustel nagu varemgi: rakmepäeva eest tuli tasuda 50 kopikat ning jalapäeva eest 25 kopikat nädalas. Hoonete ehitamiseks linna oli tehtud mitmeid ettekirjutusi. Majad peab ehitatama vähemalt kolme jala kõrgusele kivivundamendile ning katma katusekividega, samuti peab kõrvalhooned katusekividega katma, kuid vundamendi võib ehitada nii madalaks või kõrgeks, kui seda igäüks soovib. Puust majade ehitajatele lubati kolm, kivist majade ehitajatele kuus maksuvaba aastat. Viimased võivad ka telliskivid ja katusekivid odava hinna eest osta, kuna kroonupalat rajab Võrru telliskivipõletustehase. Linna kodanikuks saada soovijatel tuli kirjutada avaldus asehaldusvalitsusse või politseimeistrile. Lisatud peab olema ka tunnistus sobilike elukommete ja sünni kohta. Märgitakse ära, et kaupmees ja apteeker peavad omama viiesaja rubla ulatuses vara ning käsitöölistel peab olema ette näidata ametimeistri tõend, milles ei arvestata religiooni ega rahvuslikku kuuluvust.¹¹⁸

Samal päeval, 26. oktoobril 1784 tuleb Riia asehaldurkonna valitsusest käsk linna politseimeister major George Gottfried Osterhausenile ja kreisi maamõõtja Friedrich August Bohmile – vaadata veel kord hoolikalt läbi linna plaan, teha sinna parandused ning saata plaan lõplikuks kinnitamiseks Riiga. Antud olid ka juhtnöörid: turuplats olgu nii suur et sinna mahuksid hiljem raekoda, linnateenijate elamu ning tuletõrjekuur. Kirikukrundile peavad ära mahtuma kirik, koolimaja, pastori ja köstri elamu. Kaupmeestele, apteekrile ja kõrtsmikule tuleb eraldada suuremad krundid kui tavakodanikele ning need peavad paiknema võimalikult lähedal turuplatsile. Allee äärde ehitatavad majad tuleb istutatud puude reast kaks sülda taha poole paigutada ja ülejäänud tänavad selle järgi visandada.¹¹⁹

4.3. Võru linna esimesed plaanid

Võru linna planeerimise algetapist kuni lõpliku linnaplaani kinnitamiseni on teada vähemalt neli erinevat plaani: kreisi maamõõtja Friedrich August Bohmi koostatud linnaplaan¹²⁰, Johann Cristoph Brotze plaan¹²¹, teadmata autori poolt koostatud

¹¹⁸ EAA 279-1, 587, 589p, 590. Publikatsioon Katariina II käsust uue kreislinna Võru väljaehitamise ja linna sisekorra korraldamise kohta 26.10.1784.

¹¹⁹ EAA 297-4-9, 334-336p.

¹²⁰ LVVA 6828-4-529, 1. Grund-Riß von der Neuen Creis-Stadt Werro.

ärarebenenud eksplikatsiooniga dateerimata plaan¹²² ning Riia kubermangu maamõõtja Carl von Bronserti linnaplaan¹²³. Viimasel seisab kindralkubernerite allkiri ja kinnitamise kuupäev. Järgnevalt vaatlemegi eelpool nimetatud plaane.

Mitmetest käskudest nähtub, et linna esialgne kavandamine otseste juhiste järgi tehti ülesandeks kreisi maamõõtja Friedrich August Bohmile. Viimane koostas plaani 1784. aasta sügisel. Plaanil on mõisa härrastemaja ette kavandatud turuplats ning sellest lähtuv tänavatevõrk. Kaardile on kantud 90 krunti. Kavandatava linna põhjapiiril on talumeeste heinamaad ning põõsaid täis kasvanud soo, mis samas kõlbas heinamaaks.¹²⁴ Turuplatsi juurest alguse saav allee kulgeb planeeringu järgi järve kaldani välja. Diagonaalis suundub linna Tartu maantee, mis plaanil on märgitud Tartust Pihkvasse viiva sõjateena. (Lisa 5)

Samast aastast pärineb Johann Cristoph Brotze „Asutatud uue kreisilinna Võru plaan”.¹²⁵ Tõenäoliselt on kaart maha joonistatud Bohmi linnaplaanilt. Kavandil on autori kirjeldus linna kohta: linn on trapetsikujuline ning linnasarase suuruseks on 307 ha. Selle telg, Tartu-Pihkva maantee, kulges loode-kagu suunas piki Tamula järve kirdepoolset kallast. Tänavatevõrk oli malelauakujuline: tänavad jooksid risti ja rööbiti järvega. Hooned olid madalad, korruseid vähe. Linnal oli kaks peatänavat: Rigasche Strasse (praegune Kreutzwaldi) ja Georgenstrasse (Jüri) tänav. Asutamisaastal eraldati linnaelanikele nelikümmend krunti, millest enamik anti käsitöölisele. Samas leiame linnaplaanilt saksakeelse seletuse linnale vajaliku maa ostmise kohta parun von Mengdenilt.¹²⁶ Piirid Brotze plaanil on ebakorrapärased, järgides tõenäoliselt looduslikke olusid. Linn on jagatud kvartaliteks, plaanil on krundid ning tänavad ristuvad täisnurkselt.¹²⁷ Erinevalt Bohmi plaanist ei lähe Katariina tänav järveni välja.

Võru linna leiame ka katkendlikult säilinud Võru mõisa kaardilt.¹²⁸ Kuigi plaan on dateerimata ning autor teadmata, lubab linnaplaani sarnasus eelpool kirjeldatud kahe kaardiga paigutada selle esimeste sekka. Ärarebenenud kirjeldusosaga kaardile on kantud kavandatav tänavatevõrk. Planeerigu ristteljeks on mõisahoonde eest algav ja otse järvele suunduv allee. Linna läbib Koreli oja äärest Tartu tänava otsast Liiva tänavale pöörduv Tartu-Pihkva maantee. Viimane viis tänavate võrku arvestamata Tamula kaldale ja sealt

¹²¹ Raimo Pullat. Võru. Linna plaan 1784. – Johann Christoph Brotze. Koost. Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viies. Tallinn 2006, lk 338-340.

¹²² EAA 2072-3-61c.

¹²³ EAA 909-1-131. Grundriß-Plan der neuen Kreis-Stadt Werro vom Jahre 1785.

¹²⁴ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamisloost, lk 28.

¹²⁵ *Grundriß der neu anzulegenden Kreisstadt Wörro*. Pullat, lk 338.

¹²⁶ Pullat. Võru. Linna plaan – Johann Christoph Brotze, lk 338-340.

¹²⁷ Toomik. Võru linna plaanid, lk 7.

¹²⁸ EAA 2072-3-61c.

edasi Võrusoo kaudu Pihkva suunas.¹²⁹ See võib olla linnaeelne Võru mõisat ja suurt maateed ühendav tee, aga ka Tartu-Pihkva maantee tegelik asend.

Kuigi dokumentidest (nt kubermanguvalitsuse protokollid) jookseb Võru linna plaani koostajana (ja seda ta kahtlemata oli) läbi Bohmi nimi ja ka kaart on arhiivis olemas, ei näe me siiski ühelgi kaardil kindralkubernerite kinnitust. Browne'i allkirja ja dateeringu 15. märtsist 1785 leiame hoopis Riia kubermangumaamõõtja¹³⁰ Carl von Bronserti kaardilt.¹³¹ (Lisa 6) Seega võib oletada, et just nimetatud plaani järgi märgiti maha tänavatevõrk ning teostati hiljem ehitustöid. Võib üpris kindlat väita, et Bronserti kaart on valminud Bohmi kaardi järgi, kuid sisse on viidud rida muudatusi: linna välispiirid on joonestatud korrapäraseks, muudetud on kvartalite suurusi, kruntide numeratsiooni ning tänavate paigutust, majad markeeritud. Edasistele linnaplaanidele on aluseks just Bronserti plaan.

Erinevad andmed on linnaplaani kinnitamise kuupäeva kohta. Strucki järgi kinnitati Võru linnaplaan 11. märtsil 1785.¹³² Meleski andmetel esitab kroonupalat plaani kindralkuberner Browne'ile 12. märtsil 1785, kes 19. märtsil 1785 Riia asehaldusvalitsuse nimel ehitusplaani kinnitab ning käsib asehaldusvalitsusel koos kroonupalatiga Võru linna ehitamisel selle järgi toimida.¹³³ Pullat on Meleskiga samal arvamusel.¹³⁴ Kindralkubernerite allkiri koos dateeringuga (Bronserti kaardil) pärineb aga 15. märtsist 1784. Võib oletada, et hilisemal kuupäeval saadeti kindralkubernerite kantseleist välja kiri kaardi kinnitamise kohta, millest tulenevalt ka erinevad dateeringud. Või on loetud number viis üheksaks. Hetkel meil täpsemad andmed selle kohta puuduvad.

Rajatava linna piiride lõpliku kindlaksmääramise ning kontrolli plaani vastavuses tegelikkusele usaldas kindralkuberner asehaldusvalitsuse majandusdirektorile von Richterile. Viimane võis pärast Võru külastamist kevadel esitada oma täpsustused.¹³⁵ Võru linnapiirid kinnitati Browne'i poolt lõplikult 24. juulil 1785. Määratud linnapiir ja territooriumi pindalaga 307 ha kehtis üle pooleteisesaja aasta. Hiljem tehti linna huvides esialgsesse plaani mõningased muudatused. Need olid seotud eelkõige tänavatevõrgu

¹²⁹ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamisloost, lk 28.

¹³⁰ Asehalduskorra kehtestamisega nimetati maamõõtja ametikoht ümber kubermangumaamõõtjaks. Tema ülesandeks oli maakonna maamõõtjate tegevuse juhtimine ja kubermangu maamõõtmise korraldamine. Arhiivijuht I, lk 209.

¹³¹ EAA 909-1-131. Grundriß-Plan der neuen Kreis-Stadt Werro vom Jahre 1785.

¹³² Struck. Zum Gedächtnis der Feier, lk 11.

¹³³ Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 6.

¹³⁴ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 16.

¹³⁵ EAA 297-4-16, 155-156p.

korraastamisega. Ka kirikud ehitati teise kohta ning lisati park. Esimesel plaanil oli vaid puiestee.¹³⁶

Kaardid kajastavad nähtusi, mis on vanemad kui kaardi väljaandmise aasta. Nende abil saab näidata inimtegevuse tagajärjel tekkinud stabiilsemate nähtuste (teed, ehitused, asustus, põllud) olukorda mitusada aastat tagasi.¹³⁷ Seetõttu vajaks Võru linna plaanide teema omaette põhjalikumat teaduslikku käsitlust.

4.4. Võru ehitamise algusaastad

Võru linn erineb oma planeeringult teistest Lõuna-Eesti linnadest. Siin olid laiad ja sirged, üksteise suhtes paralleelselt ja risti jooksvad tänavad, mis moodustasid korrapäraseid kvartaleid. Peatänavaid oli kaks: Riia (praegu Kreutzwaldi) ja Georgi (nüüd Jüri) tänav. Ka linna külje all asuval Nöörimaal olid välja mõõdetud sirgepiirilised heina- ja aiamaasiilud. Nagu nimest järeldada võime, kasutati nende piiride mahamärgimisel nööri. Nimetatud maid andis linn välja rendi alusel. Kui maakasutaja juhtus pärijateta surema, läksid maad linnale tagasi.¹³⁸

Linna lähedale ehitati uus puust härrastemaja, mille juurde kuulusid mõisa maad. Osa linnast ehitati mõisa põldudele ja aasadele ning osa anti linnale (kodanikele, ehitajatele) kasutada. Endisesse massiivsesse kivist härrastemajja, mis nüüd riigimajana linnale kuulus, majutati asehaldusajal linnaisa, kreisi rentmeister ja tema perekond ning kohtunikud. Keldrikorrusel oli 32-meheline valvekonvoi ja kreisi rentmeisteri teenijaskond, kes hoolitsesid kroonukassa ja linnapeakantslei eest.¹³⁹ Peahoone kõrval seisis kivist rehi. Mõisa südames leidis puithooneidki nagu tall, laut, arvatavasti ka vankrikuur, õlleköök ja teenijate-sulaste maja. Tervest kompleksist, millest kujunes rajatava linna tuumik, on tänaseni säilinud veel härrastemaja, seegi korduvalt ümber ehitatuna. Rehe asemele püstitati õigeusu-kirik, muu kas lammutati või kõdunes.¹⁴⁰ Kreisi maamõõtja Bohmi kaardi peale on kantud endine kivist viinaköök (tähistatuna tähega C)¹⁴¹, kuid meil pole andmeid, millises seisus oli hoone linna planeerimise ajal. (Lisa 5)

¹³⁶ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 17.

¹³⁷ Raid. Eesti teedevõrgu kujunemine, lk 72.

¹³⁸ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 25.

¹³⁹ Struck. Zum Gedächtnis der Feier, lk 12.

¹⁴⁰ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 14.

¹⁴¹ LVVA 6828-4-529, 1.

Linna planeerimise aluseks sai endine mõisa häärber. Esimesed hooned ehitati linna keskusesse, turuplatsi ümber ning piki alleed. Sinna asusid elama peamiselt kaupmehed.¹⁴² Hupeli andmetel oli kolm aastat pärast linna asutamist linnakodanikele välja mõõdetud 53 platsi, mis ei olnud kõik hoonestatud. Siiski oli valmis üheksa suurt elumaja ja 11 väiksemat, sh kaks kivist maja.¹⁴³ Eelistati ehitada puitmaju, sest sel juhul oli uutele elanikele materjal tasuta. Nimelt nähti kindralkuberner Browne'i publikatsioonis ette kuuele kaupmehele igäihele 400 ja igale käsitöölisele 300 palki. Vajalik materjal tuli siiski ise maha võtta ning kohale vedada. Kivimajade püstitamine käis ehitajate endi kulul. Samas lubati kivimaja ehitajatele kuus, puitmaja ehitajatele aga kolm maksuvaba aastat.¹⁴⁴ Eeldades, et linna esimesed kodanikud polnud väga jõukad, valisidki nad enda jaoks esialgu soodsama ja kiirema viisi omale elumaja ehitada.

Linn kasvas visalt. 1864. aastaks oli 267-st linnaplaanile kantud krundist täis ehitatud 156, neist ainult 12 olid kivimajad.¹⁴⁵ Planeeringust lähtuvalt ning tollaste ehitusmääruste tõttu püsis linnale omane ehituslaad: kõrgel soklil kivikatustega puitmajad, mis paigutusid puudega ääristatud tänavate äärde.¹⁴⁶

Linnaelamute üldpildis domineerivad ühekorruselised, harva mansardkorrusega, viil- või kelpkatusega hooned. Elumaja seisab tänava poole enamasti küljega, selle keskel on paraaduks ning trepp ulatub kaugele kõnniteele. Maja taga asus majandusõu, selle ümber, peamiselt tagaküljes, olid abihooned (ait, hobusetall, laut jt). Tänavast kaugeimal krundiosal paiknes juur- ja puuviljaaed, mis oli hoovist eraldatud mõne abihoonega. Kaev paiknes tavaliselt eesõues.¹⁴⁷

Võru vanimaks hooneks on juba eelpool mainitud endine mõisa härrastemaja, mis ümberehitatud kujul on säilinud tänaseni.¹⁴⁸ Sellest sai linna esimene administratiivhoone. Maja täpset valmimisaega ei ole seni suudetud määrata. Tõenäoliselt ehitati hoone 1750. aastate algupoolel, pärast Võru mõisa eraldamist Väimela mõisast (1749). On teda, et suur osa vajalikust ehitusmaterjalist hangiti umbes 1,6 km põhja pool asuvast Kirumpää linnuse varemeist. Sellest kujunes üks esimesi Lõuna-Eestis ehitatud kivist härrastemaju. Hoone arhitektuuris tunneme ära 18. sajandi esimese poole Peterburi ehituskunsti mõjud. On

¹⁴² Pullat. Võru linna ajalugu, lk 11.

¹⁴³ Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung, lk 249.

¹⁴⁴ EAA 279-1-587, 589-590. Publikatsioon Katariina II käsust uue kreislinna Võru väljaehitamise ja linna sisekorra korraldamise kohta 26.10.1784

¹⁴⁵ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 27.

¹⁴⁶ Võru linna muinsuskaitseala ülevaatus. Arhitektuuri- ja planeerimisosakond.
<http://www.voru.ee/?Menu=2&ID=1574> (18.04.2013)

¹⁴⁷ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 26.

¹⁴⁸ Aadress: Seminar väljak 1.

pakutud, et ehitusmeistergi pärines Peterburist.¹⁴⁹ Toetudes Brotze joonistusele saab märkida, et tegu on kauni ühekorruselise sümmeetrilise barokkehitisega.¹⁵⁰ (Lisa 7) Katus oli silmatorkavalt kõrge. Selle kõrgus servast harjani oli võrdne välisseina kõrgusega maapinnast. Aknad olid avarad ning paiknesid tihedalt. Nende asend on säilinud tänaseni. Fassaadi liigestasid kaksiktugipostid. Pärast asehaldusaja likvideerimist jäid majja kohtuorganid, kool ja koolmeistri korter.¹⁵¹

Aastatel 1788-1792 ehitati Katariina II käsul luteri usu kirik. Õigeuskirik valmis keisrinna eraldatud rahadega hiljem ning õnnistati sisse 1806. aastal.¹⁵²

Võrus pole küll käänlevaid-looklevaid kitsaid keskaegseid linnatänavaid nagu võime leida mitmes teises Eesti linnas, kuid samas omab Võru ühte vanemat klassitsistliku linnaplaneeringuga linnaruumi, kus laiad sirged tänavad ristuvad korrapärase kvartalitega. Aasta varem samade planeerimispõhimõtetega rajatud Paldiskiga võrreldes on Võru linnaplaan arenenum, omades nii keskväljakult järveni viivat alleed kui ka järvega paralleelselt kulgevat peatänavat.¹⁵³

Kuna tegu on planeeritud linnaga, siis moodustab kogu esialgu plaanile kavandatud ala Võru vanalinna – linna kõige vanema osa. Sealt võime leida tõendeid toimunud sündmuste ja elu kohta algaastatest peale. Vanalinn on andmepank, mida ei saa asendada ükski paberkandja ega arvuti kõvaketas. Kui kaob originaal, jääb vaid mälestus, mis vajub ajapikku unustustehõlma. Kahjuks jõudis 20. sajandi keskel valitsenud mõttelaad, kus elu näinud puitmajad ei omanud mingisugust väärtust ning vana linna asemele peeti oluliseks ehitada uus ning moodne, Võru vanalinnale pöördumatut kahju teha. Tänapäeval ollakse hoopis vastupidisel seisukohal ning linna üheks prioriteediks on säilitada Võru eripära ja ajalugu.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Ants Hein. Kohtumaja Võrus. – Johann Christoph Brotze. Koost. Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires. Tallinn 2006, lk 343.

¹⁵⁰ Broces 8. sējums, 1. daļa (no 3). Sammlung Liefländischer Monumente. Vol. 8, part 1 (of 3), nr 129. Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā. http://www3.acadlib.lv/broce/vol_8_1.htm (29.04.2013)

¹⁵¹ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 26.

¹⁵² Struck. Zum Gedächtnis der Feier, lk 12.

¹⁵³ Aigar Needo. Võru vanalinna muinsuskaitseala ülevaatus. – Võru linna leht, 2010, 03.08.

¹⁵⁴ Samas.

4.5. Võru valitsemine linna algaastail (1784-1789)

21. aprillil 1785 kehtestati Baltimaades uus Venemaa linnaseadus. Uue korra sisseviimisel oli privilegeeritud linnadel õigus säilitada senine valitsemiskord, kuid kõik magistraadid, sh Tallinna ja Riia, allutati kubermangumagistraadile. Linnades, kus magistraat puudus, tuli valitsemine korraldada juba uue seaduse alusel.¹⁵⁵ Rakvere, Paide ja Viljandi said tagasi vahepeal kaduma läinud linnaõigused. Uue maakonnalinnana sai 1783. aastal linnaõigused sadamakindluse juurde rajatud Paldiski ning 1784. aastal, veel üksnes paberil eksisteeriv Võru, kuna tegelik linnaehitus läks lahti alles järgmisel aastal.

Uue linnaseadusega said kõik vabad linnaelanikud Baltikumis kodanikuõiguse. Haldusvõim läks linnakodanike poolt valitud linnapeale ning kõiki linlaste kihte esindavale nõukogule. Rae domineeriv koht linna valitsemisel kadus. Magistraat säilis kohtuasutusena, kuid muutus linnakodanike poolt valitavaks. Kaubanduse ja käsitööga võisid tegeleda kõik soovijad sõltumata rahvusest või usutunnistusest. Tegelik võimutäius linnas läks politseimeistri (*gorodniitši*) kätte, kes vastutas tervishoiu, tuleohutuse, teede ja tänavate korrashoiu, kroonule kuuluvate hoonete haldamise, mõõtude ja kaalude õigsuse eest. Väiksemates linnades nagu Võru kuuluski tegelik võimutäius just politseimeistrile. Uus linnaseadus laiendas linnavalitsemisse kaasatute ringi, kuid omavalitsus ise seati riigivõimu märksa tugevama kontrolli alla.¹⁵⁶

Liivimaa linnade põhikorrad olid ajaloolisele alusele tuginedes välja kujunenud juba aastasade jooksul. Uue linnaseaduse kehtestamisega ette nähtud reformid põhjustasid vanades linnades vastuseisu ja tülisid. Endine valitsemisladvik ei olnud huvitatud oma õiguste kärpimisest ja valitsejanna soovist kaasata linnavalitsemisse laiemaid rahvakihte. Seevastu Võru linna juhtimine tugines juba oma loomisest alates uuele linnaseadusele ning omavalitsuslik töö arenes keisrinna seaduste põhjal igati normaalselt ja edukalt.¹⁵⁷

Administratiivvõimu ja politsei ülesandeid täitis kuberneri määratud, kuid kõrgeima võimu poolt ametisse kinnitatud politseimeister, keda saksapäraselt ka linnafoogtiks kutsuti.¹⁵⁸ Võru asundamine ja siseelu korraldamine oli usaldatud politseimeister major Osterhauseni kätte, maakorralduse küsimuste lahendamine jäi aga kreisi maamõõtja Bohmile. Tegemist ei olnud siiski „kohaliku pisidiktatuuriga”¹⁵⁹ (Raimo Pullati väljend),

¹⁵⁵ Laur. Eesti ala valitsemine, lk 222.

¹⁵⁶ Laur. Eesti ajalugu IV, lk 110-112.

¹⁵⁷ Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 9-10.

¹⁵⁸ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 30.

¹⁵⁹ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 17.

vaid põhjus peitus väheses elanike arvus – neid lihtsalt ei jätkunud haldusorganite moodustamiseks.¹⁶⁰ Selline olukord oli omane väikestele, alles kujunevatele linnadele, kus elanikkond oli esialgu väike.

Võru oli asutamisest alates mõeldud halduskeskuseks, maakonnalinnaks, kus pidid asuma kõik vastavad asutused.¹⁶¹ 1785. aastaks olid vastrajatavas linnas olemas kõik seaduses ettekirjutatud institutsioonid, mille ametnikke Liivi- ja Eestimaa 1785. aasta aadresskalendri järgi siinkohal nimeliselt loetleda võime: Võru Kreisikohus (eesistuja Carl Gustav von Samson Urvastest), Võru Alammaakohus (kreisiülem Wilhelm Magnus von Schulmann Varbuselt) ja aadli eeskosteamet (eesistuja major Carl Magnus von Loewenwolde). Kõigi eelnimetatud asutuste avamisaastaks on märgitud 21. november 1783. Seadusekohaselt olid täidetud ka järgmised ametikohad: politseimeister (*gorodniitši*) major George Gottfried Osterhausen), kreisi maamõõtja Otto Samuel Engel, kreisiarst Friedrich Ludvig Rühl ning kreisikirurg (*Mundarzt*) Michael Urban.¹⁶²

Kreisiarst vahetub juba samal aastal, sest Rühl suundub tööle Valka ning tema asemele tuleb doktor August Christian Erdmann. Ka paistab olevat ajutiselt ametis maamõõtja Engel, sest tema asemele asub hiljem taas varasemast tuntud maamõõtja Friedrich August Bohm.¹⁶³ Eelpool nimetatud aadlisoost ametnikest elas valdav osa oma mõisates, vaid alammaakohtu eesistuja von Schulmann soovis kolida linna ning sai loa ehitada Võrru maja.¹⁶⁴ Võib väita, et Võru haldus vastas täielikult uuele seadusele. Kõik vastavad institutsiooni asusid uues kohas koos. Kui Võru kreisikohtu eesistuja von Samson palus luba juriidilisi istungeid mitte Võrus vaid Urvastes (oma mõisas) pidada, siis asehaldusvalitsus tema palvet ei rahuldanud.¹⁶⁵

Võru linnal puudusid asutamise ajal igasugused varad ja rahalised ressursid. Kuna linn asutati praktiliselt lagedale väljale, ei olnud uuel linnal üle võtta mingit eelnenud arvepidamist ega kassat. Ühest küljest oli hea alustada kõike täitsa algusest, oma äranägemise järgi, teisest küljest tõi see kaasa suuri rahalisi raskusi. Aja jooksul on kadunud finantsdokumendid kuni 19. sajandi teise poole alguseni, kuid üksikuid katkendlikke andmeid varasema aja kohta võib siiski leida. On teada, et juba esimesed linnakodanikud pidid Nöörimaa heina- ja aiamaakruntide eest maksma linnakassasse üsna tühist maksu. Algaastail oli oluline osa linna tuludes riigilt laekuval toetusel. Määratud summad olid ette

¹⁶⁰ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 17.

¹⁶¹ Samas.

¹⁶² Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst, lk 30.

¹⁶³ Samas.

¹⁶⁴ EAA 297-4-8, 247-248.

¹⁶⁵ Samas, lk 313.

nähtud mitmesuguseks otstarbeks,¹⁶⁶ kuid ühise eesmärgiga: aidata kaasa uue kreisilinna kujunemisele.¹⁶⁷ Veel 1860ndatel aastatel moodustasid keskvalitsuse toetused linna eelarves ühe tähtsama tuluallika, milleta ei oleks eelarvet suudetud kuidagi tasakaalu viia.¹⁶⁸

Säilinud teadete alusel hindab Pullat linna algaastail ametis olnud politseimeister major Osterhauseni võimuaega „energiliseks ja kõigiti otstarbekas”¹⁶⁹. Käesoleva töö autoril jääb üle sellega vaid nõustuda, sest Osterhauseni juhtimisel pandi alus korralikult toimivale linnelule.

Siinkohal tuleks ära märkida, et 4. oktoobril 1788. aastal annetas Katariina II Võru linnale vapi tarvitamise õiguse, kinnitades seadusega vapile järgmise kirjelduse: kuusepuu kuldväljal selle tunnuseks, et linnaümbruses leidub palju niisuguseid puid.¹⁷⁰

1790. aastal valiti Võrus esimene linnanõukogu ja magistraat. Viimane oli kolmeliikmeline: bürgermeister ja kaks raehärrat. Nii oli 1790. aastast usaldatud Võru linna juhtimine kodanike poolt valitud esindajate kätte.¹⁷¹

Paul I võimuletulekuga (1796) asehalduskord tühistati ning Balti kubermangudes taastati asehalduskorra-eelsed kohtud ja omaavalitsusorganid. Maakonnad said tagasi oma varasemad piirid, kuid Paldiski maakond kaotati ning uute maakondadena jäid püsima Tartu-Võru, Pärnu-Viljandi ja Võnnu-Valga kaksikmaakond.¹⁷²

Linnapead ja linnanõukogud likvideeriti ning võim linnas läks taas bürgermeisteri(te)st ja raehärradest koosnenud magistraatidele. Samas oli magistraat kaotanud osa oma võimutäiusest. Näiteks jäid politseiasjad riigivõimu korraldada.¹⁷³ Kuna Võrul, kui uue seaduse järgi rajatud linnal, puudus vana korra statuut ning linna elu korraldavad privileegid, siis korraldati Võru linnavalitsemine ümber magistraadiks teiste Balti linnade põhikordade järgi.¹⁷⁴

¹⁶⁶ Toetusi anti näiteks hoonete püstitamiseks, aga ka remondiks.

¹⁶⁷ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 21.

¹⁶⁸ Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 23.

¹⁶⁹ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 17.

¹⁷⁰ Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 10.

¹⁷¹ Samas.

¹⁷² Laur. Eesti ajalugu IV, lk 118.

¹⁷³ Väljavõte August Wilhelm Hupeli kirjeldusest linnaomavalitsuste korralduste kohta asehaldusajal, 1789. Kersti Lust, Enn Küng, Tõnu Tannberg, Tõnis Tärna. Ajalooarhiivi varasalvest – Dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17.-20. sajandi algul). Tartu 2011, lk 401.

¹⁷⁴ Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 11.

4.6. Võru linna esimesed kodanikud

Linnaelanikud moodustasid uue linnaseaduse järgi ühe linnakogukonna, mis omakorda jagunes eriliste õiguste ja kohustustega klassideks. Tegevusala ja varakuse alusel jaotati nad kuude rühma: tõelised linnakodanikud, kellele kuulub linnas maja; gildi kuuluvad kaupmehed või käsitöölised, kes varakuse alusel rühmitusid kolme erinevasse gildi; käsitöölised; linnas alaliselt elavad võõramaalased; nimekad kodanikud (linnaametnikud, õpetlased, kunstnikud jne) ning eeslinnade elanikud, kes ennast tööst elatavad, kuid eespool kirjeldatu alla ei liigitu.¹⁷⁵ Nii võis inimene selle seaduse järgi, kui ta vastas erinevatele tingimustele, kuuluda korraga mitmesse rühma. Sellise rühmadesse liigituse alusel tuli kõigi linnakodanike liikmete kohta koostada nimekiri.

Võrus jõuti nn *Bürgerbuch*'i koostamisega lõpule 1791. aastal. Raamatusse olid sisse kantud kõik linna kodanikud, nende elukutse ja kinnisvara suurus. See 366 leheküljeline raamat oli nii Struki kui ka Meleski ja Suiti kirjeldustes tähtsaimaks allikaks Võru linna elanike arvu ning majandusliku seisukorra kindlaksmääramisel 1791. aasta seisuga. Raamatu viimasel leheküljel oli linnapea Friedrich Ambrosius Schöderi ja linnanõuniku Erdmann Friedrich Richteri allkirjad.¹⁷⁶ Kahjuks pole esimese linnakodanike registreerimise raamatu (1785-1791) saatus teada. Ka põhiline osa Võru linnaarhiivist, kust oleks saanud andmeid linnapeade, omavalitsuste, elanikkonna ning linna rahandusliku olukorra kohta on kadunud. Võib oletada, et vääruslik materjal hävis Teise maailmasõja käigus. Seetõttu saab käesoleva töö autor tugineda varasemate uurijate poolt esitatud andmetele.

Võru pastor Heinrich Strucki järgi sai 1784. aasta lõpus, 1785. aasta jaanuaris-veebruaris kümme isikut kodanikuõigused ja kolm elanikku majakrundid.¹⁷⁷ Esimesteks kodanikeks olid kaupmehed Friedrich Ambrosius Schoeder, Georg Friedrich Frantzen, Johann Eberhard Meisner, apteeker Johann Jakob Geisler, võõrastemajapidaja Johann David Schultz, tislermeistrid Lorentz Olsen Johann Tobias Kursel ning Mattias Krüger, kingsepp Daniel Rohde ning rätsepmeister Joachim Jakob Vestberg. 1786. aasta nööri-aade registrist toob Struck ära 36 krundid saanud linnaelanikku. Nimetatute seas olid erinevaid käsitöömeistrid (nahaparkal, tisler, lihunik, sepp puusepp, müürsepp, pagar, kellasepp, kingsepp, treial, klaassepp), köster, apteeker ja kaupmehed.¹⁷⁸ Linna elama asujate elualade esindatus on mitmekesine. Käsitööliste avanesid vastrajatavas linnas paljulubavad võimalused – linn

¹⁷⁵ Väljavõte August Wilhelm Hupeli kirjeldusest. Ajalooarhiivi varasalvest, lk 401-404.

¹⁷⁶ Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 10.

¹⁷⁷ Struck. Zum Gedächtnis der Feier, lk 10

¹⁷⁸ Samas, lk 10-11.

kasvas, majad vajasid ehitamist, aknad klaasimist, ahjud ladumist, uute kodanike rõivad õmblemist jne.¹⁷⁹ Kahtlemata aitas uute linnakodanike äride ja majade rajamisele kaasa siinsele linnale seadustega antud soodustused.

Seni teadaolevalt esimene Võru linna kodanikuks taotluse esitanu oli Narva kaupmees Peter Smirnoy (Smirnov). Esimeses dateerimata palves soovib ta saada Koiola, teises avalduses 17. juunist 1784 rajatava Võru linna kodanikuks. Eelnevast nähtub, et Narva kaupmees omas teavet linna uuest asukohast veel enne muudatuste ametlikku väljakuulutamist.¹⁸⁰ Smirnoyle lubati ehituskrunt veel enne linna asutamist.¹⁸¹

Uusi kodanikke ei tulnud uude linna mitte ainult Baltimailt, vaid ka välismaalt (Saksamaa, Rootsi) ja viimaseid polnud sugugi vähe. *Bürgerbuchi* järgi oli 1785. aastal Võrus 67 kodanikku, kellest 23 pärinesid Baltimailt, 17 Saksamaalt, 20 Venemaalt, üks Rootsist, kuue kodaniku päritolu on teadmata. Balti kubermangudest oli Võrru tulijaid enam Liivimaa linnadest, kuid ka Narvast, Miitavist, Haapsalust jne.¹⁸² Suurem osa sisserännanutest olid poissmehed, kellel uues kohas oma elu sisse seada kergem kui perekonnainimestel.¹⁸³

Kolm aastat pärast linna asutamist, 1787. aastal, elas Hupeli andmetel Võrus 242 elanikku. Neist 20 kuulusid kroonuametnike hulka, 17 aadli, 26 kaupmeeskonna, 55 käsitöölise ja muude kodanike, 21 eeslinlaste ja 103 eestlastest teenijarahva hulka. 242 elanikust 111 olid naised.¹⁸⁴ Kui enamikus eelpool välja toodud rühmades oli meeste ülekaal, siis 17 aadlikust 11 olid naised ja kuus mehed.

Võru elanike rahvuse kohta kindlad andmed puuduvad, kuid suur enamus olid neist sakslased ja väiksem osa venelased. Eestlasi võis olla vaid mõni üksik. Linnakodanikele lisaks elas Võrus suur hulk teenijainimesi, tõenäoliselt pärisorje, jõukamate juures isegi viis kuni seitse isikut.¹⁸⁵

Siinkohal tuleks selgitada, et Võru elanikud jagunesid kahte gruppi. Esiteks eesõigustega linnakodanikud, kellel oli õigus kaasa rääkida linnaasjade ajamises. Teiseks kodanikuseisusesse mittekuuluvad linnaelanikud, kuigi neilt nõuti erinevaid makse ning mitmesuguste kohustuste täitmist. Kodanikuseisuseid oli kaks: käsitöölised ja kaupmeeskond. Neisse sai kuuluda isik, kes tunnistas ristiusk, oli Vene riigi alam ning

¹⁷⁹ Pullat. Võru linna ajalugu, lk 34.

¹⁸⁰ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamisloost, lk 19.

¹⁸¹ Arthur Ruusmaa. Võro liina edimäne kodanik. – Uma leht, 2012, 12.06.

¹⁸² Suit, Melesk. Võru linn 150 aastane, lk 8.

¹⁸³ Raimo Pullat. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Tallinn 1992, lk 34.

¹⁸⁴ Hupel. Die Gegenwärtige Verfassung, lk 250.

¹⁸⁵ Pullat. Eesti linnarahvastik, lk 34.

kelle käitumist on laitmatuks peetud. Kaupmeeskonda kuuluda soovijalt nõuti õiendit, mis tõestaks õpinguid kaubanduse alal, st pabereid õpipoisiks ja selliks olemise kohta.¹⁸⁶ Ka pidi tal olema vaba kapitali 500 rubla ulatuses. Käsitöölisel pidi olema ette näidata ametimeistri tõend.¹⁸⁷

Tänu linna soodsale asendile ning kubermanguvalitsuse taotletud eelisõigustele kasvas Võru rahvastik üsna kiiresti. Maakonnakeskuseks rajatud linna elanikkond oli mitmekesine. Ametnikkonna kõrvale tekkis arvukas linnaasulale omane kaubanduse, käsitööga ning hiljem ka vaimutööga (eelkõige hariduse vallas) tegelev elanikkonna kiht.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Pullat. Eesti linnarahvastik, lk 30.

¹⁸⁷ EAA 279-1, 587, 589p, 590. Publikatsioon Katariina II käsust uue kreislinna Võru väljaehitamise ja linna sisekorra korraldamise kohta 26.10.1784.

¹⁸⁸ Ojala. Mõnda huvitavat Võru linna asutamisloost, lk 33.

Kokkuvõte

Võru linna rajamise aluseks on 1783. aastal Katariina II korraldusel kehtestatud asehalduskord. Selle käigus viidi Balti kubermangudes läbi haldusreform, mille põhieesmärgiks oli tugevdada kohalikku haldusvõimu. Oluliselt muudeti maakonnapiire. Riia kubermang jagati üheksaks kreisiks. Tartumaa lõunapoolsest osast moodustati uus maakond, mis esialgu oli nimeta. Kindralkuberner Browne'il, võttis aega uuele kreisile nime andmine, kuna selle kaheksas kihelkonnas polnud ühtegi linna.

Tulevase maakonnalinna asukohaks määras asehaldur 7. novembril 1783 avaldatud publikatsiooniga Vana-Koiola riigimõisa ala ning nimetas uue kreisi Koiola maakonnaks. Koiola linn¹⁸⁹ toimis halduskeskusena kümme kuud, kuid jäi asukoha sobimatuse tõttu kreisilinnaks välja ehitamata. Tõenäoliselt ei nähtud asula väljaarendamisel halduskeskuseks perspektiivi. Vaatamata sellele tegutses seaduses nõutud asutuste süsteem ning politseivõimu teostas politseimeister. Koiola kreisilinn eksisteeris institutsioonide kogumina. Vajaks täpsemat uurimist, kas jõuti paberile panna visandid uue linna plaani kohta ning kus asutused täpsemalt paiknesid.

Suve hakul (1784) teatati Katariina II-le uue maakonnalinna rajamiseks sobiva koha leidmisest. Kindralkuberner Browne kiitis keisrinnale uue maakonna keskuses asuva Võru mõisa alasid: kalarikkaid järvi ja jõgesid, viljakandvat pinnast, mahukat kivist härrastemaja, kuhu saaks uue linna toimimiseks vajalikud institutsioonid paigutada ning paigast läbi minevat Tartu-Pihkva maanteed. Puuduvad täpsed andmed, kui suur roll oli mõisa omanikul parun von Mengdenil selles protsessis, sest mõnede uurijate arvates ostis riik mõisahärralt peaaegu lageda välja ja liigniisked alad liialt kallilt – 57 000 hõberubla eest. Igatahes kiitis keisrinna kindralkubeneri ettepaneku heaks ja lubas Browne'il lepingu Võru mõisa ostmiseks alla kirjutada ning sinna uus maakonnalinn asutada.

Kindralkuberner Browne'i allkirjaga publikatsioon, milles tehakse teatavaks Koiola maakonna ümbernimetamine Võru maakonnaks ning uue linna – Võru – rajamine antakse Riia asehaldusvalitsuse poolt välja 10. augustil 1784. Nimetatud dokument on traditsiooni kohaselt linna sünnipäeva tähistamise aluseks.

Kui Vene riik 1775. aasta haldusreformiga kubermangudeks ja maakondadeks jagati, ei arvestatud ümberkorraldamisel mingeid ajaloolisi ega etnilisi piire. Seevastu Riia

¹⁸⁹ Seaduse järgi kandis linn maakonnanimega sama nime.

kubermangus uue maakonna moodustamist Tartumaa lõunapoolsetest aladest saab pidada üsnagi õnnestunuks. Võru kreisi piir ühtis üsna täpselt võru keeleala piiriga. Alates uue maakonna loomisest saab rääkida ka võrukeste identiteedist, mis kujunes just uue haldusüksuse baasil ning nende kaheksa kihelkonna aladel räägitakse tänini võru keelt ja järgitakse traditsioonilist kultuuri.

Võru linna planeerimise algetapist kuni lõpliku linnaplaani kinnitamiseni on teada mitmeid erinevaid plaane. Algallikate järgi tehti linna esialgne kavandamine otseste juhiste järgi ülesandeks kreisi maamõõtja Friedrich August Bohmile. Selle põhjal valmis Riia kubermangumaamõõtja Carl von Bronserti linnaplaan, mis kinnitati asehaldur Browne'i poolt 15. märtsil 1785. aastal. Edasistele linnaplaanidele on aluseks just Bronserti plaan.

Võru oli asutamisest alates mõeldud halduskeskuseks, kreisilinnaks, kus pidid paiknema kõik vastavad asutused. 1785. aastaks olid vastrajatavas linnas olemas kõik seaduses ettekirjutatud institutsioonid: politseimeister, kreisi maamõõtja, Võru Kreisikohus, Võru Alammaakohus, aadli eeskosteamet, kreisiarst, kreisi kirurg. Seega vastas rajatud maakonnalinna halduskorraldus täielikult uuele seadusele ning kõik vastavad asutused asusid uues kohas koos.

Maakonnakeskuseks rajatud linna elanikkond oli mitmekesine, jagunedes üldjoontes kahte gruppi. Esiteks linnakodanikud, kellel oli õigus kaasa rääkida linnaasjade ajamises ning teiseks kodanikuseisusesse mittekuuluvad linnaelanikud. Kodanikeseisuseid oli kaks: käsitöölised ja kaupmeeskond. Käsitöölistele avanesid vastrajatavas linnas paljulubavad võimalused – linn kasvas ning vaja oli kõiksugu erialade esindajaid. Kahtlemata aitas uute linnakodanike äride ja majade rajamisele kaasa siinsele linnale seadustega antud soodustused. Võib eeldada, et lisaks kodanikele elas linnas teistegi seisuste esindajaid, kellest üsna palju võisid olla eestlased. Täpsemad andmed selle kohta aga puuduvad. Lähemat uurimist vajaks linnaelanike päritolu ning elusaatused.

Tänu linna heale asendile ning kubermanguvalitsuse taotletud eelisõigustele kasvas Võru rahvastik üsna kiiresti. Ametnikkonna kõrvale tekkis arvukas linnaasulale omane kaubanduse, käsitööga ning hiljem ka vaimutööga (eelkõige hariduse vallas) tegelev elanikkonna kiht.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

EAA – Eesti Ajalooarhiiv (EAA), Tartu

F 279 – Riia kindralkuberner

F 281 – Võru Kreisikohus

F 288 – Võru Alammaakohus

F 291 – Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner

F 297 – Liivimaa kubermanguvalitsus

F 529 – Tartu rentei

F 530 – Võrumaa rentei

F 909 – Liivimaa Maanõunike Kolleegium

LVVA – Latvijas Valsts Vēstures arhivs (Riia)

F 6828 – Karšu un plānu kolekcija (Kaartide ja plaanide kogu)

PSZ = Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj Imperii s 1649 g. Tom XXI 1781-1783. Sankt-Peterburg 1830.

Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj Imperii s 1649 g. Tom XXIV 1796-1798. Sankt-Peterburg 1830.

VM VKF = Võrumaa muuseum, koopia, fond

VKF 81:1 Fotokoopia. Katariina II kiri Tallinna ja Riia kindralkuberner George von Browne'ile 16.10.1784 a. (koopia EAA 292-295, 51)

Kirjandus

- Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944.** 2, Tartu Ülikooli 1919-1929 immatrikuleeritud üliõpilased, matriklinumbrid 1-10191. Koostajad Lauri Lindström, Toomas Hiio jt. Tartu 1994.
- Arhiivijuht I.** Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koostanud Lea Leppik. Toimetuskolleegium: Enn Küng, Kersti Lust, Tõnu-Andrus Tannberg. Tartu 2003.
- Hupel, August Wilhelm.** Die Gegenwärtige Verfassung der Rigischen und Revalschen Statthalterschaft: zur Ergänzung der Topographischen Nachrichten von Lief- und Ebstland. Riga 1789.
- Eesti linnade plaanid 1584-2011.** Koostaja Tõnu Raid. Tallinn 2013.
- Eicenbaum, Külli; Koreinik, Kadri.** Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võru 2008.
- Hein, Ants.** Kohtumaja Võrus. – Johann Christoph Brotze. Koostajad Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires. Tallinn 2006, lk 342.
- Johann Christoph Brotze.** Koostajad Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires. Tallinn 2006.
- Laur, Mati.** Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710-1783). Tartu 2000.
- Laur, Mati.** Tsaaride aeg. Venemaa ajaloost 1917. aastani. Tallinn 2002.
- Laur, Mati.** Katariina II reformid – Eesti ajalugu IV. Kirjutanud Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe. Tegevtoimetaja Mati Laur. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu 2003.
- Lust, Kersti; Küng, Enn; Tannberg, Tõnu; Tärna, Tõnis.** Ajalooarhiivi varasalvest – Dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17.-20. sajandi algul). Tartu 2011.
- Pullat, Raimo.** Võru linna ajalugu. Tallinn 1984.
- Pullat, Raimo.** Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Tallinn 1992.
- Pullat, Raimo.** Võru. Linna plaan 1784. – Johann Christoph Brotze. Koostajad Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires. Tallinn 2006.
- Melesk, Heino.** Võru linna tekkimine ja areng 150 a. jooksul. – Elu, 1932, 06.02, lk 2.
- Melesk, Heino.** Jooni Võru linna asutamisest. – Võru 150 aastat. Koguteos Võru linna 150 aasta juubeliks. Toimetaja Karl Ehrmann. Võru 1934.
- Needo, Aigar.** Võru vanalinna muinsuskaitseala ülevaatus. – Võru linna leht, 2010, 03.08.
- Ojala, Uno.** Mõnda huvitavat Võru linna asutamislööst. Ajalugu, legende, mõistatusi. Tartu 2006.
- Raid, Tõnu.** Eesti teedevõrgu kujunemine. Tallinn 2005.

Ruusmaa, Arthur. Võro liina edimäne kodanik. – Uma leht, 2012, 12.06.

Ruusmaa, Arthur. Aja nägu Võru linna majafassaadidel. Rentei. – Võrumaa Teataja, nr 88, 2012, 04.08.

Saar, Evar. Võru nime päritolust. – Keel ja Kirjandus, 2009, nr 7, lk 535-540.

Stryk, Leonhard von. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Erster Theil: Der ehstniche Distrikt. Dorpat 1877.

Struck, Heinrich. Zum Gedächtnis der Feier des 100jährigen Bestehens Werro's. Dorpat 1884.

Suit, Frits; Melesk, Heino. Võru linn 150-ne aastane. Lühike ajalooline ülevaade Võru linna asutamisest ja ta arenemiskäigust. Võru 1934.

Suits, Gustav. Võru kajastusi ja kujutlusi Kreutzwaldil. – Võru 150 aastat. Koguteos Võru linna 150 aasta juubeliks. Toimetanud Karl Ehrmann, Võru 1934, lk 83.

Zetterberg, Seppo. Esimene sajand Venemaa osana: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni (1710-1820) – Eesti ajalugu. Tänapäev 2009.

Võromaa kodolugu. Koostanud Nele Reimann, Võru 2004.

Võrumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Peatoimetaja Jaan Rumma. Tartu 1926.

Võru 150 aastat. Koguteos Võru linna 150 aasta juubeliks. Toimetanud Karl Ehrmann. Võru 1934.

Avaldamata allikad

Toomik, Leelo. Võru linna plaanid läbi aegade. Uurimistöö. Võru Kreutzwaldi Gümnaasium. Võru 2006.

Interneti materjalid

Ajalooline Võrumaa. Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu.

http://www.rahvakultuur.ee/vkpnimistu/index.php?page=Public.Site&area_id=0&id=39 (20.04.2013)

Võru kohtumaja eestvaade. Broces 8. sējums, 1. daļa (no 3). Johana Kristofa Broces

kolekcija: Sammlung Liefländischer Monumente. Vol. 8, part 1 (of 3), nr 129. Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā.

http://www3.acadlib.lv/broce/vol_8_1.htm (29.04.2013)

Võru linna muinsuskaitseala ülevaatus. Arhitektuuri- ja planeerimisosakond.

<http://www.voru.ee/?Menu=2&ID=1574> (18.04.2013)

Võru linn. <http://www.voru.ee/index.php?Menu=5&Lang=est> (17.04.2013)

Võru. Vikipeedia. <http://et.wikipedia.org/wiki/V%C3%B5ru> (17.04.2013)

Võrus establishment as a county town

Die Gründung der Stadt Werro (estn. Võru) als Kreisstadt

Zusammenfassung

Das Ziel der vorliegende BA-Arbeit ist es einen Überblick zu geben und zu versuchen Antworten auf die Fragen zu finden, welche mit der Gründung der Stadt Werro verbunden sind. Die Autorin stützt sich auf die vorherigen Forschungen und auf die Quellen des Estnischen Historischen Archivs.

Das Anfangsdatum der Gründung der Stadt Werro bildet die im Jahr 1783 von Katharina II durchgeführte Statthalterschaftsverfassung. Dabei wurde in den Baltischen Gouvernements eine Verwaltungsreform durchgeführt, wobei die Hauptzielsetzung war die örtliche administrative Macht zu verstärken. Die Grenzen des Landkreises bedeutend wurden verändert. Das Gouvernement Riga wurde in neun Kreise geteilt. Im südlichen Teil vom Kreis Dorpat (estn. Tartu) wurde ein neuer Kreis gebildet, welcher erst namenlos blieb. Den Generalgouverneur kostete die Namensgebung des neuen Kreises etwas Zeit, da innerhalb der acht Kreise keine Stadt lag.

Die Stelle für die zukünftige Kreisstadt auf dem Gut des saatlichen Gutshofs Alt-Kirrupäh-Koiküll (estn. Vana-Koiola) wurde am 7. November 1783 von dem Statthalter bestimmt und der neue Landkreis wurde Kirrupäh-Koiküll. Die Stadt Kirrupäh-Koiküll fungierte zehn Monate als Administrativzentrum, doch wurde sie wegen der unbequemen Umgebung als Kreistadt aufgegeben. Wahrscheinlich sah man keine Perspektive gesehen, um die Ortschaft als Administrativzentrum zu erhalten. Trotzdem blieb das Gesetz der verpflichtenden Institutionen im System erhalten und die Macht der Polizei vertrat der Polizeimeister. Der Stadtkreis Kirrupäh-Koiküll existierte als Ansammlung von Institutionen. Eine genauere Erforschung dessen, ob es geschafft wurde Skizzen von der neuen Stadt zu entwerfen und wo genau die Institutionen standen, wäre von Bedarf.

Zu Beginn des Sommers wurde Katharina II von der neuen Ortschaft für die neue Kreisstadt benachrichtigt. General-Gouverneur Browne empfahl der Kaiserin den Gutshof von Werro als Zentrum für die neue Kreisstadt. Dort gäbe es fischreiche Seen und Flüsse, fruchtbare Felder, ein geräumiges steinernes Herrenhaus, in dem es möglich wäre die neuen

Institutionen der neuen Stadt unterzubringen und durch die Ortschaft führte die Dorpat-Pleskauer Landstraße. Es fehlen die genauen Angaben, welche Rolle der Besitzer des Gutshofs Baron von Mengeden in diesem Prozess spielte, da einige Forscher meinen, dass der Staat ein fast leeres Gebiet und zu nassen Grund von dem Gutsherren für zu viel Geld kaufte – 57 000 Silberrubel. Die Kaiserin hieß den Vorschlag von Browne gut und versprach den Kaufvertrag des Gutshofes von Werro zu unterschreiben und dort eine neue Kreisstadt zu gründen.

Die Veröffentlichung mit der Unterschrift von General-Gouverneur Browne, in der die Umbenennung von Kreis Kirrumpäh-Koiküll zu Kreis Werro öffentlich gemacht und die Gründung der neuen Stadt (Werro) offiziell gemacht wurde, wurde von der rigischen Statthalterschaft am 10. August 1784 herausgegeben. Das benannte Dokument ist nach der Tradition die Grundlage zum Feiern des Stadtgeburtstages.

Als der russische Staat im Jahr 1775 mit der Verwaltungsreform in Gouvernements und Landkreise teilte, wurden beim Umordnen keine geschichtlichen und ethnischen Grenzen berücksichtigt. Jedoch kann im rigischen Gouvernement die Gründung des neuen Landkreises auf dem südlichen Gebiet von Dorpat als gelungen angesehen werden. Die Grenze des Kreises Werro stimmt mit dem gesprochenen südestnischen Dialekt überein. Diese entwickelte sich aus der Basis der neuen Verwaltungseinheit. Auf dem Gebiet von acht Landkreisen wird heute noch der südestnischen Dialekt gesprochen und der traditionellen Volkskultur nachgegangen.

Seit Beginn bis zum Ende der Planung der Stadt Werro gibt es mehrere unterschiedliche Pläne. Nach den Quellen ging die Aufgabe der erstmaligen Planung der Stadt an den Kreislandmesser Friedrich August Bohm. Aufgrund dessen wurde vom rigischen Landmesser Carl von Bronsert der Stadtplan am 15. März 1785 entworfen. Die weiteren Stadtpläne basieren auf dem Plan von Bronsert.

Werro war von Anfang an als Administrationszentrum (Kreisstadt) gedacht. In ihr sollten alle entsprechenden Behörden stehen. Im Jahr 1785, in der werdenden Stadt, gab es alle im Gesetz vorgeschriebenen Institutionen: Polizeimeister, Landmesser des Kreises, Kreisgericht Võru, Niederlandgericht, Kreisarzt, Kreischirurg. So entsprach die Administrationsordnung der werdenden Kreisstadt vollkommen dem neuen Gesetz und alle neue Institutionen waren zusammen an einem Ort.

Die Bevölkerung der Kreistadt war unterschiedlich. Im Großen und Ganzen teilte sie sich in zwei Gruppen. Zum einen Stadtbevölkerung, diese hatte das Mitspracherecht in den Sachen der Stadt und zum zweitens die Stadtbevölkerung ohne Zivilstatus. Es gab zwei

Arten von Zivilstatus: Handwerker und Händler. Die Handwerker hatten in der neuen werdenden Stadt vielversprechende Möglichkeiten. Die Stadt wuchs und mit ihr der Bedarf an Berufstätigen unterschiedlichen spezifikationen. Ohne zweifel unterstützten die durch das Gesetz gegebenen Begünstigungen den Bau von verschiedenen Gaschäften und Häusern. Es wird vermutet, dass zusätzlich zu dem Bürgertum Bewohner von anderem Status in der Stadt wohnten, unter denen relativ viele Esten waren. Für dies fehlen aber genauere Angaben. Der Ursprung und die Lebensgeschichten der Stadtbewohner bedürfen einer näheren Forschung. Dank der guten Lage der Stadt und der vorrangigen Rechte, die von der Gouvernementschaft eingesetzt wurden, wuchs die Bevölkerung dieser Stadt verhältnismäßig schnell. Neben dem Beamtentum entstand das, für die Stadt charakteristische Handelsnetzwerk und Handwerkertum. Später etnwickelte sich auch ein Bildungsbürgertum.

LISAD

Господинъ Лифляндскій и Эстляндскій
 Генералъ-Губернаторъ Графъ Броунъ. При-
 нятая выданною поухты мывы верро для
 обращенія оной въ звѣдныи городъ, мы пред-
 писали двѣспешительному тайному со-
 вѣтнику и Генералу-Пронзору князю Вя-
 земскому о заплатѣ за оную посланнѣю
 съ вами; въ спѣшнѣе зего вы можете
 двѣстѣ зависящія отъ васъ распоряженія
 по изреченію въ той мывѣ звѣднаго
 городъ: этоже насчетъ до трехъ по-
 нѣ пою въ слѣдѣ нумеръ должны бы-
 тѣ спѣшнѣ въ Рижскую Губернію,
 оныя еще наладятся въ пути изъ Корпусовъ

бывшихъ въ походѣ по наступающимъ по-
 да обстоятельствомъ; потому покуда они
 до своихъ мѣстъ дойдутъ нѣтъ нѣмо-
 жетъ препятствовать вашему возвра-
 щенію въ Ригу. Препишемъ въ прогемъ вамъ
 благосклонны.

Екатерина

*Взвѣснѣе
 июля 14. 1784. годъ*

Лиса 1. Катариина II ukaas 14. juunist 1784, milles tunnistatakse soodsaks Võru mõisa ostmise kavatsus maakonnalinna rajamiseks.

Господинъ Рижскій и Ревельскій Генералъ-Адъютантъ Графъ Броунъ. Контрактъ на покупку въ казну мызы Верре и засѣдателя уѣзднаго суда Менгдена для устроения въ ней уѣзднаго Вора по повелѣнію ваше подписать; а съ отпущекъ на заплату за оную пятидесяти семи тысячъ рѣшъ серебряною монетою по сношенію съ вами данъ указъ Нашъ Дѣйствительному Тайному Совѣтнику и Генералу-Прокурору Князю Вяземскому.

Екатерина

В Царствствѣ,
Июль 6. 1784. года

Lisa 2. Keisrinna korraldus 6. juulist 1784 kindralkuberner krahv Browne'ile osta Võru mõis 57 000 hõberubla eest parun Mengdenilt riigile. EAA 291-1-295, 31.

№

gefaßt den 18ten Aug 1784

Auf Befehl

33

Ihro Kayserlichen Majestät,
der Selbstherrscherin aller Reussen etc. etc.
wird aus der Rigischen Statthalterchafts Regierung
zu Jedermanns Wissenschaft bekannt gemacht.

No. 1989.

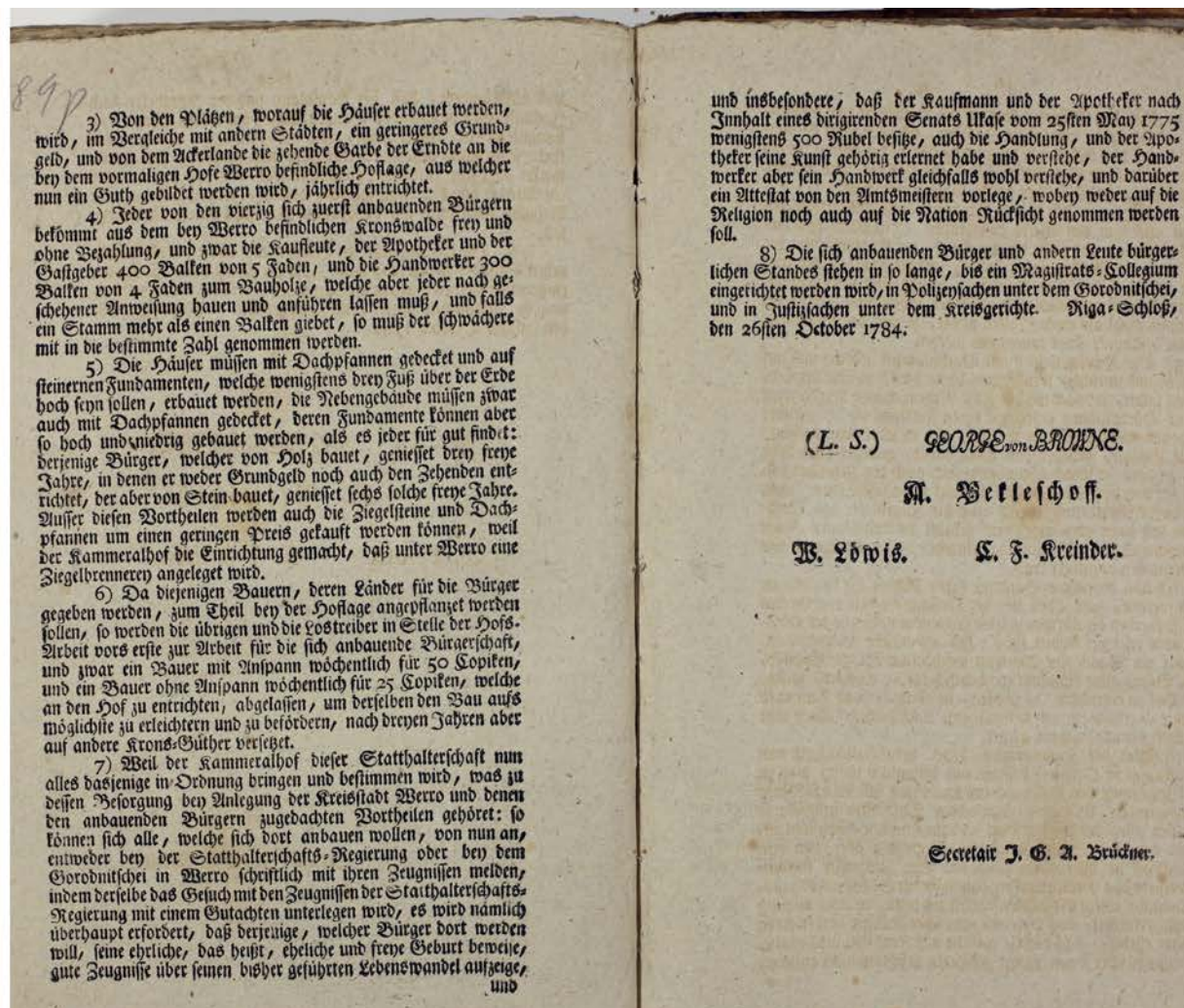
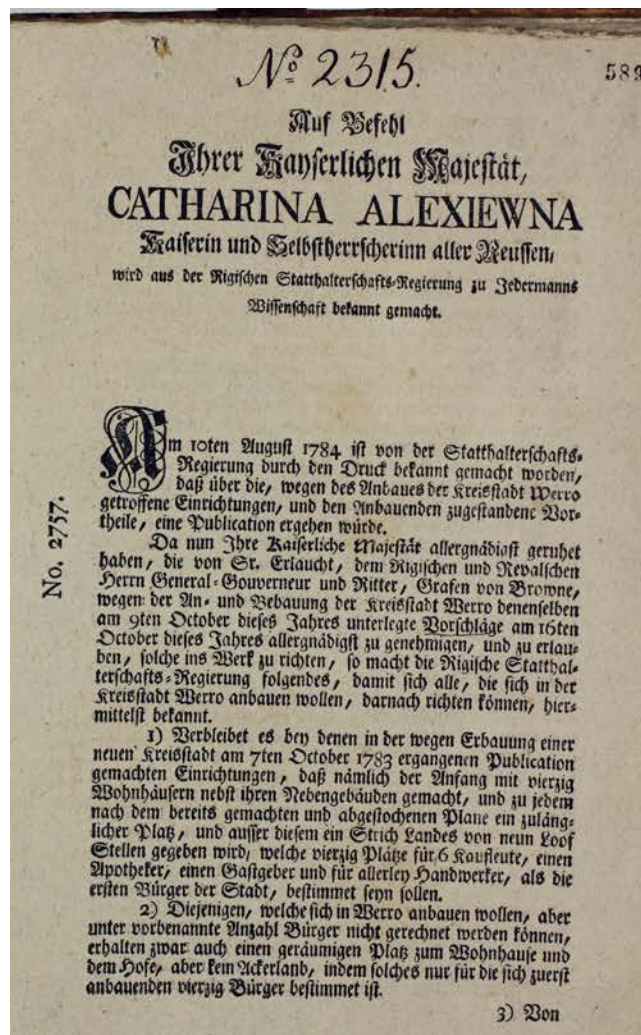
Es ist am 7ten October 1783 bekannt gemacht worden, daß Kurrumpäh-Koiküll zu einer Kreis-Stadt erbauet werden sollte. Da aber Ihro Kayserliche Majestät Allergnädigst geruhet haben, das Gut Werro zu kaufen, um die Kreis-Stadt daselbst erbauen zu lassen; auch die Veranstaltung getroffen worden ist, daß der Herr Gorodnitchei, das Kreis-Gericht, die Kreis-Kenterey, und das Nieder-Landgericht ihren Aufenthalt nun daselbst nehmen werden: so wird von der Statthalterchafts-Regierung nicht nur dieses, damit diejenigen, welche bey diesen Behörden Geschäfte besorgen wollen, wissen mögen, wohin sie sich zu wenden haben, zu Jedermanns Wissenschaft bekannt gemacht, sondern auch daß die zu erbauende Stadt, Werro, und der Kreis, nicht mehr

der Kurrumpäh-Koiküllsche, sondern der Werrosche Kreis genennet werden, auch über die, wegen des Anbaues der Stadt getroffene Einrichtungen, und denen Anbauenden zugestandene Vortheile, in kurzer Zeit eine Publication ergehen wird. Riga-Schloß, am 10ten August 1784.

(L.S.) G. Browne.

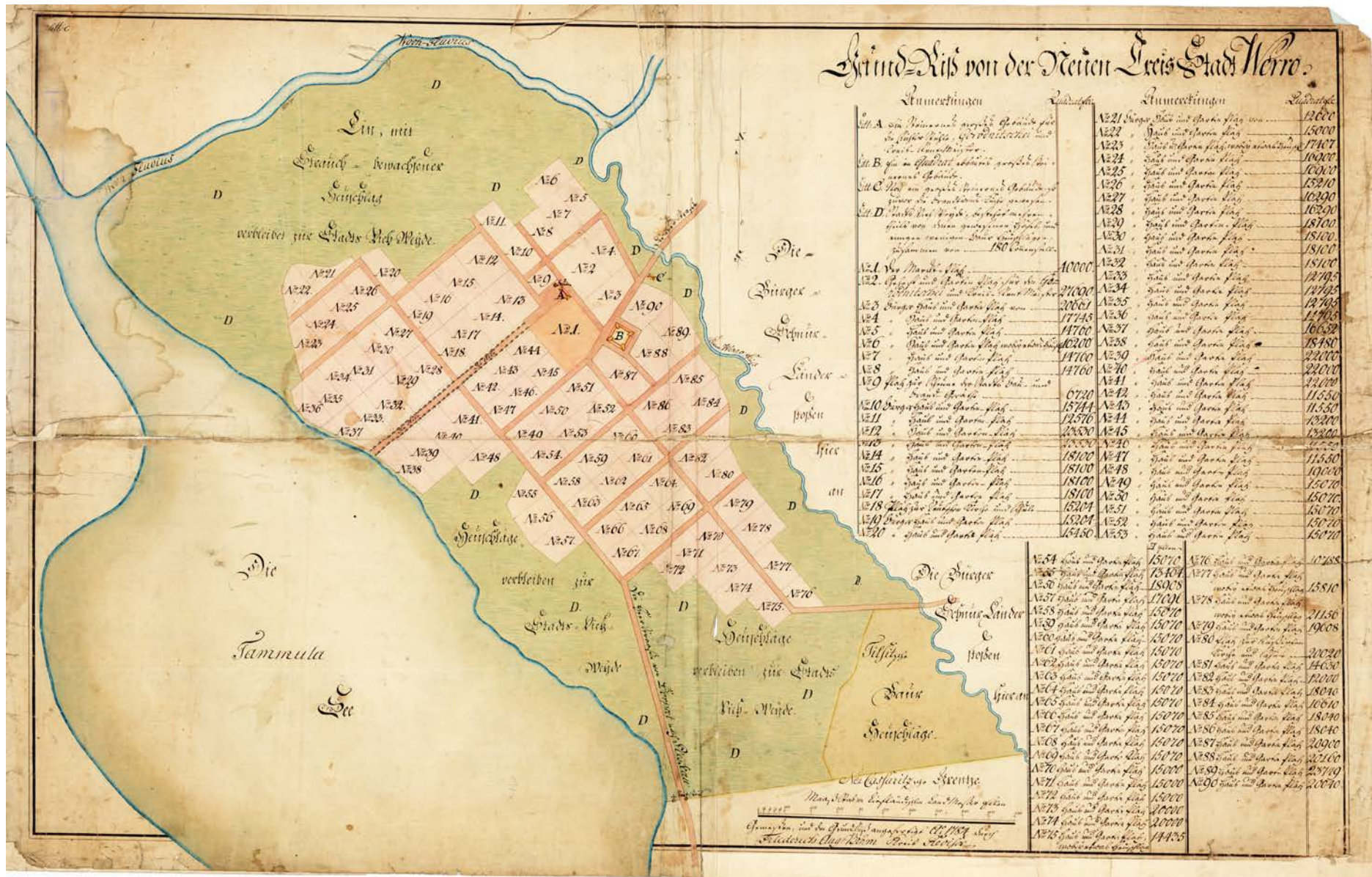
M. Petleschoff.
W. Löwis.

J. G. A. Brückner.
Secretar.

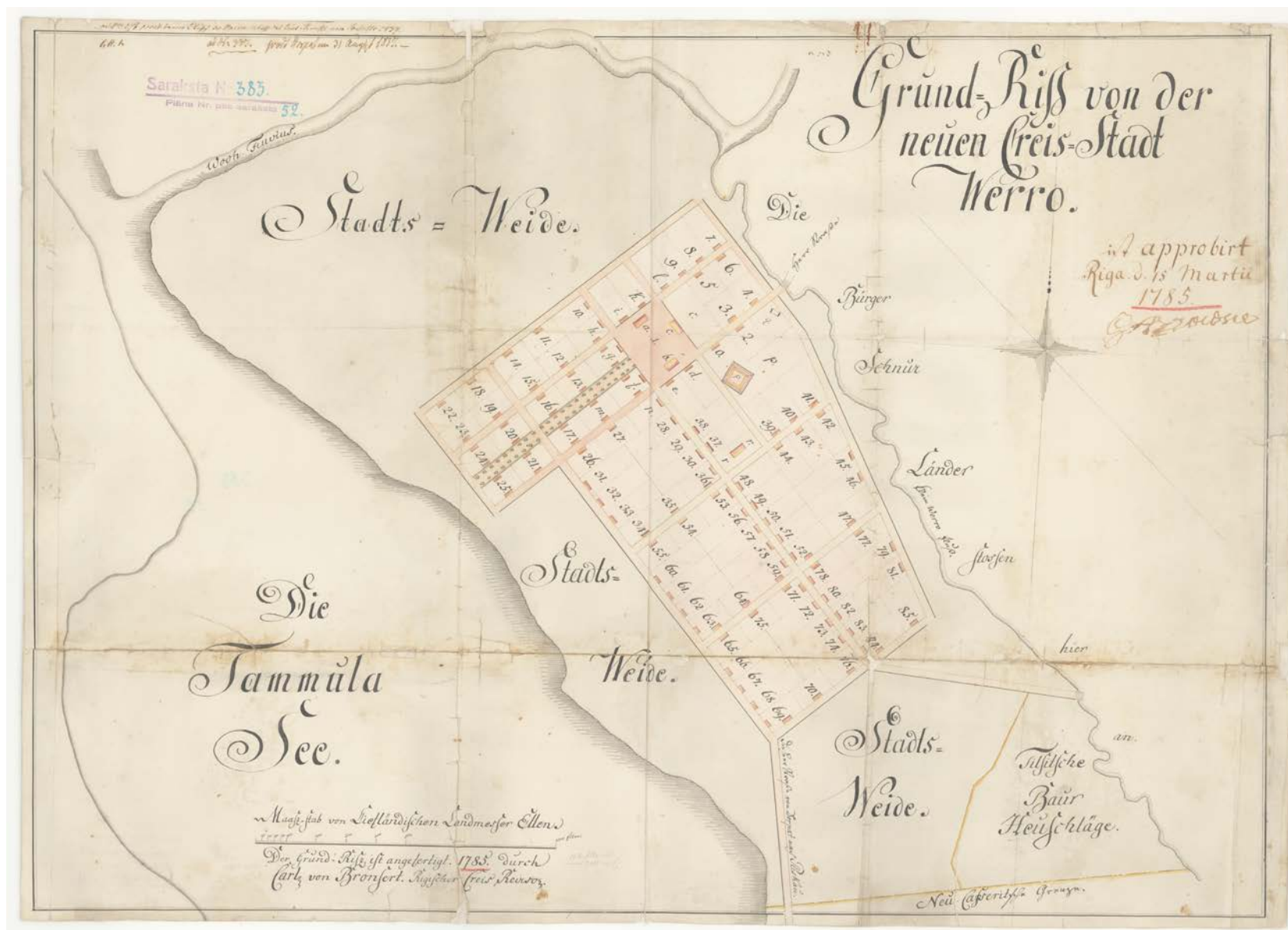

Lisa 4. Publikatsioon Katariina II käsust uue kreislinna Võru väljaehitamise ja linna sisekorra korraldamise kohta 26. oktoobrist 1784.

EAA 279-1-587, 589-590.

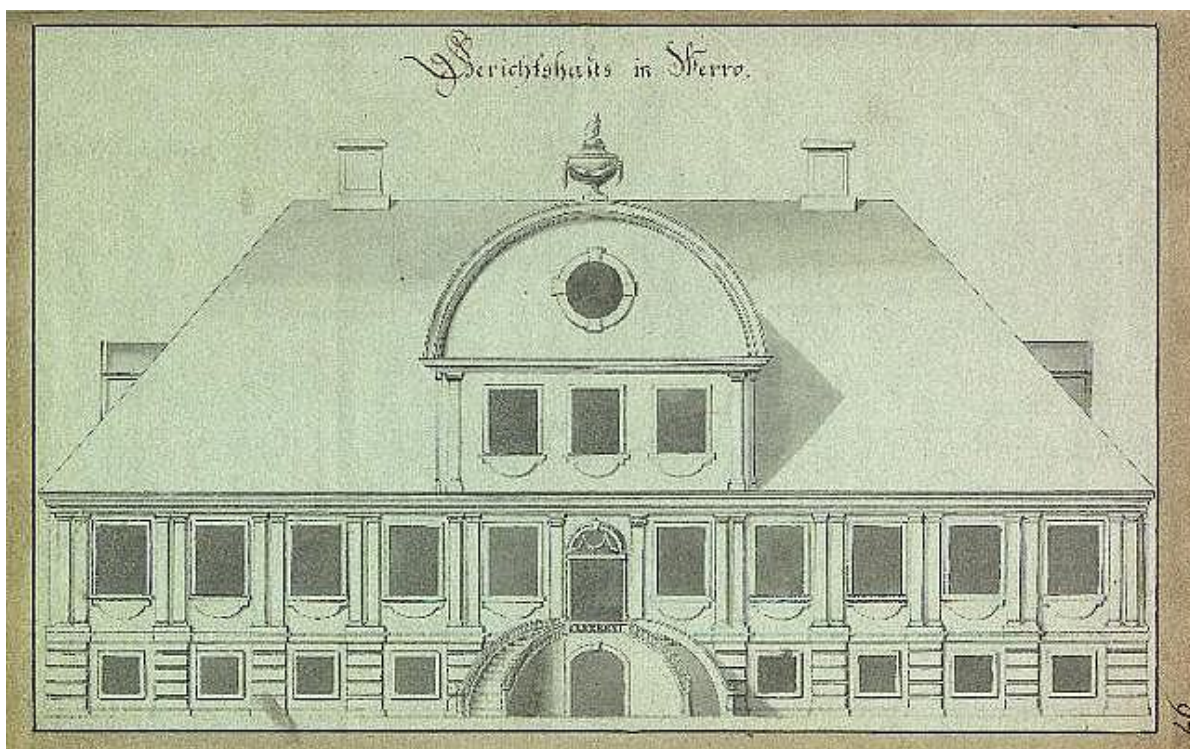
Lisa 5. Kreisi maamõõtja Friedrich August Bohmi poolt 1784. aastal koostatud linnaplaan: Grund-Riß von der Neuen Creis-Stadt Werro.

Lisa 6. Riia kubermangumaamõõtja Carl von Bronserti Võru linna plaan: Grundriß-Plan der neuen Kreis-Stadt Werro vom Jahre 1785.

Kinnitatud kindralkuberner Browne poolt 15. märtsil 1785.

EAA 909-1-131.

Lisa 7. Võru kohtumaja eestvaade.

http://www3.acadlib.lv/broce/vol_8_1.htm (29.04.2013)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Merike Värs** (isikukood: 47504082712)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Võru linna asutamine maakonnalinnana“,

mille juhendaja on prof Mati Laur,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 20. mail 2013

(allkiri)